

Geen jamben, maar uitroeptekens!

De representatie van de terrorist in
Het aapje dat geluk pakt en Onze oom

Begeleider: prof. dr. Geert Buelens

Beoordelaar: dr. Laurens Ham

Student: Bart Geurden

Studentnummer: 9700110

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
1 Inleiding	5
2 Theoretisch kader – terrorisme	7
2.1 Definitie van terrorisme	7
2.2 Golven van modern terrorisme	8
2.3 Sociologische verklaringen	12
2.4 Terrorismen en abnormaliteit	14
2.5 <i>Rational choice</i> benadering van terrorisme ----	15
2.6 Andere psychologische verklaringen	18
3 Narratieve theorie en methodiek	21
3.1 Actantieel model	22
3.2 Personages – karakterisering	23
3.3 Methodiek	26
4 <i>Het aapje dat geluk pakt</i>	28
4.1 Samenvatting	28
4.2 Tijd	29
4.3 Ruimte	30
4.4 Vertelperspectief	32
4.5 Motieven	33
4.6 Actanten/ Personages	36
5 <i>Onze oom</i>	40
5.1 Samenvatting	40
5.2 Tijd	42
5.3 Ruimte	43
5.4 Vertelperspectief	44
5.5 Motieven	44
5.6 Actanten/ Personages	48
6 Conclusies	55
7 Discussie	56

Voorwoord

Het heeft lang geduurd voordat deze scriptie vorm kreeg; het onderzoek is een uitputtingslag geworden. Ik hoop dat de inspanning zijn vruchten afwerpt, maar ik ben bevangen door twijfels. Het blijkt eens te meer lastig om je eigen perspectief te ontstijgen – het beoordelen van je eigen werk is, tenzij met enige tijdsafstand en zelfs dan, haast niet mogelijk.

Ik wil Anne bedanken voor haar geduld, begrip en haar liefde. Mijn kinderen, Guus en Emma, beloof ik na een vakantie met een andere preoccupatie, weer mijn tijd en toewijding. Geert heet ik dank voor het vertrouwen, voor het begrip en de heldere en behulpzame uitleg op de momenten dat het nodig was. Laurens wil ik ook bedanken voor zijn begripvolle houding.

Samenvatting

In dit representatieonderzoek naar terrorisme in twee werken van Arnon Grunberg, *Het aapje dat geluk pakt* (2004) en *Onze oom* (2008), staat de motivering van de terrorist centraal. Aan de hand van een literatuuronderzoek naar de wetenschappelijke theorievorming over terrorisme werd vanuit de *academic consensus definition* en verschillende verklarende theorieën met een psychologische en sociologische achtergrond een conceptuele basis gelegd waarmee representaties van de terrorist in de werken geduid konden worden. De terrorismetheorieën dienden als repoussoir voor de narratologische analyse van de teksten waarbij personages centraal stonden.

Uit de analyse van de teksten bleek dat in *Het aapje dat geluk pakt* twee drijfveren uit de terrorismetheorieën, haatgevoelens en de aanwezigheid van een *catalyst*, een rol speelden in de wending tot terrorisme van de protagonist. Het gehanteerde perspectief maakt echter dat er geen definitieve uitspraak over de invloed en de waarde van die drijfveren gedaan kon worden. Er waren ook andere destructieve aspecten aan diens persoonlijkheid en de oordeelvaardigheid van het personage bleek op meerder fronten van een dubieuze betrouwbaarheid.

In *Onze oom* zijn eveneens meerdere aspecten van de terrorismetheorieën terug te vinden, waarbij met name vanuit het stramien van etnisch terrorisme veel geduid kon worden. Ook hier speelden haatgevoelens een rol. Maar de onderliggende thematiek, waarbij tegendelen op basis van contrasten en analogieën een zekere inwisselbaarheid vertoonden, ondermijnde een al te eenduidige lezing van de tekst. Deze dynamiek werd versterkt door het gehanteerde meervoudig personale perspectief.

1 Inleiding

I woke up this morning

Didn't recognize the man in the mirror

Then I laughed and I said, "Oh silly me, that's just me"

- Kurt Vile, 'Pretty Pimpin' –

De term 'terrorist' is een beladen begrip: het is een categorisering die wordt gehanteerd als een pejoratief, als een diskwalificatie, een veroordeling in zekere zin. De gemeenplaats 'one man's freedom fighter is another man's terrorist' toont, naast een algemene constatering over de rol van perspectief in beeldvormingsprocessen, aan dat het label terrorist wordt gehanteerd door de partij die 'on the receiving end' is van andermans daad van terreur; het is een frame gehanteerd door een geïntendeerd of geïmpliceerd publiek. De terrorist, dat is per definitie de ander – of de Ander – wiens ideologie conflicteert met de *Weltanschauung* van degene die de term hanteert.

Grunberg stelt in *Kamermeisjes en soldaten*, een verzameling journalistieke reportages, dat de islamitische terrorist - naast de pedofiel - is 'uitgegroeid tot een vertegenwoordiger van een absoluut kwaad' (2009, p. 72). De Graaf wijst op de gevaren van stereotypering en stigmatisering in beeldvorming van (vrouwelijke) terroristen in de media. Volgens haar is die beeldvorming een 'seismograaf van onze eigen onzekerheden' (2012, p. 327). Maar beeldvorming beperkt zich niet alleen tot representaties in de media.

Volgens Harpham confronteert terrorisme 'the thoughtfull world of citizens' met een dilemma: 'How can we explain the present situation without giving it a cause? How to give it a cause without making it reasonable? And how to make it reasonable without implicating ourselves ...?' (2002, p. 576). Fictie is een middel om grip te krijgen op wat zich aan begrip onttrekt. Je onderdompelen in fictie is je identificeren met een ander, een vorm van 'implicating ourselves'. Daarnaast heeft literatuur, als specifieke vorm van fictie, het epistemologische voordeel van de *transparent minds*: lezen gaat dwars door vlees, bloed en bot en maakt zichtbaar wat normaliter aan het zicht onttrokken is: de binnenwereld van de ander.

Arnon Grunberg is een schrijver die zich engageert, wiens werk in een heteronome verhouding tot de werkelijkheid staat. Terrorisme is een fenomeen dat in meerder werken van Grunberg een rol speelt. Zijn novelle, *Het aapje dat geluk pakt* (2004), en zijn roman, *Onze oom* (2008), worden in dit onderzoek geanalyseerd. Deze afbakening, de focus op de twee hierboven genoemde werken,

vindt plaats op basis van een geografisch argument: de verhalen in beide werken zijn te situeren in een Latijns-Amerikaanse context.

In dit onderzoek staat de representatie van terrorisme, of exacter, de terrorist en zijn drijfveren in de twee hierboven genoemde werken centraal. De vraag die daarbij de leidraad vormt, is:

Hoe verhoudt de representatie van de beweegredenen van de terrorist in *Het Aapje dat geluk pakt* en in *Onze oom* zich tot representaties van die beweegredenen in academische vertogen?

Om die vraag te kunnen beantwoorden wordt eerst in het theoretisch kader aandacht besteed aan de wetenschappelijke theorievorming over terrorisme. De vragen die daarbij als bakens dienen zijn:

Wat is de definitie van terrorisme?

Welke vormen van terrorisme worden onderscheiden?

Welke vormen van terrorisme spelen een rol in de Latijns Amerikaanse context en specifiek van Peru?

Welke verklaringen voor terrorisme worden in een academische context onderscheiden?

Omdat dit onderzoek zich niet richt op terroristen van vlees en bloed, maar op tekstuele representaties, op personages, wordt er enige toelichting gegeven op de narratologische theorievorming ten aanzien van deze (antropomorfe) talige bouwsels. Dit gedeelte van het onderzoek fungeert deels als theoretische inkadering en deels als *modus operandi*, als toelichting op de analytische methodiek, waarbij de onderstaande vraag leidend is:

Welke modellen kunnen worden ingezet om personages en hun motivering inzichtelijk te maken binnen verhalende teksten?

In een aanloop naar beantwoording van de centrale vraag, wordt hieronder eerst in hoofdstuk 2 een theoretisch kader geschetst van recent, wetenschappelijk terrorismeonderzoek. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 enige aandacht besteed aan theorievorming over personages als tekstuele categorie. Na die theoretische afbakening en toespitsing worden in hoofdstuk 4 en 5 respectievelijk *Het aapje dat geluk pakt* en *Onze oom* geanalyseerd en geïnterpreteerd. In hoofdstuk 6 worden daar algemene conclusies aan verbonden en de hoofdvraag beantwoord. In hoofdstuk 7 staat de discussie centraal.

2 Theoretisch kader – terrorisme

Het theoretisch kader richt zich op de wetenschappelijke theorievorming over terrorisme. In het literatuuronderzoek is een breed internationaal perspectief gehanteerd om inzicht te krijgen in verklaringen voor de toewending tot terrorisme. Hieronder wordt het resultaat van dat onderzoek gepresenteerd, waarbij eerst de definitie van terrorisme aan bod komt. Vervolgens wordt er een historisch overzicht gegeven van de uitingsvormen van modern terrorisme, waarna vanuit een inzoomende beweging eerst maatschappelijke verklaringen voor terrorisme vanuit een cultureel perspectief en vervolgens enkele gangbare actuele psychologische verklaringen gegeven worden die fungeren op groeps- of individueel niveau.

2.1 Definitie van terrorisme

Terrorisme is een veelkoppig monster. De strekking van deze metafoor is niet, of in ieder geval niet in de eerste plaats, het benadrukken van de hardnekkigheid en de complexiteit van - en valkuilen in - de bestrijding van terrorisme, maar ze dient voornamelijk als aanduiding voor de problemen die de definiëring van dit grillige fenomeen, dat zich op zeer uiteenlopende wijzen manifesteert, met zich meebrengt. Crenshaw stelt dat de definitiekwestie, met de opkomst van structureel academisch interesse voor terrorisme ruwweg vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw, van meet af aan een hinderpaal is geweest in de academische analyse. Zij verklaart dit deels vanuit de hierboven aangehaalde veelkoppigheid, de multi-gefaceteerdheid, van het verschijnsel, maar ook door de in hoofdstuk 1 besproken pejoratieve connotatie van de term, de politieke en retorische lading ervan, die het begrip voor naar objectiviteit strevende wetenschappelijke analyse lastig maakt; terrorisme is *im grunde* een concept dat 'deeply contested' is (Crenshaw, 2000, p. 406).

Er is geen internationale consensus over de definitie van terrorisme. Schmid besteedt in *The Routledge Handbook of Terrorism Research* haast zestig pagina's aan de heikele definitiekwestie, door hem gekenschetst als 'treacherous territory' (Schmid, 2013, p. 87), en neemt daarnaast een lijst op met meer dan 250 'Academic, Governmental and Intergovernmental Definitions of Terrorism' daterend vanaf 1794 tot aan 2010 (Schmid, 2013, pp. 39-157), wat een indicatie geeft van de veelkoppigheid.

Dit onderzoek beoogt geen bijdrage te leveren aan de definiëring van terrorisme, noch om dit moeizaam te omschrijven concept verder te problematiseren. Aangezien het oogpunt van het onderzoek naar de beeldvorming van terrorisme en de motivering van terreur een vergelijking betreft tussen de representatie van terroristen en hun beweegredenen in fictie en de academische

vertogen, wordt de jongste ‘academic consensus definition’ hier gehanteerd als leidende definitie. Deze luidt als volgt:

Terrorism refers on the one hand to a **doctrine** about the presumed effectiveness of a special form or tactic of fear-generating, coercive political violence and, on the other hand, to a conspiratorial **practice** [arcering van Schmid, BG] of calculated, demonstrative, direct violent action without legal or moral restraints, targeting mainly civilians and non-combatants, performed for its propagandistic and psychological effects on various audiences and conflict parties’ (Schmid, 2013, p. 86).

In deze definitie komt een aantal aspecten aan bod die het mogelijk maken om terrorisme te onderscheiden van andere vormen van geweld: de politieke aard onderscheidt terreur bijvoorbeeld van crimineel geweld; het gebrek aan legale beperkingen en de predispositie voor burgerslachtoffers onderscheidt terrorisme van oorlog. Daarnaast en ten slotte sluit de definitie incorporatie van bepaalde vormen van staatsterreur niet uit.

2.2 Golven van modern terrorisme – Rapoport’s ‘wave theory’

Als professor doctor Beatrice de Graaf op 12 maart 2016 in het kader van *DWDD University* een gepopulariseerd college geeft over terrorisme, opent zij met een indeling van modern terrorisme volgens Rapoport’s ‘wave theory’.¹ McCallister en Schmid typeren deze taxonomie van terroristische bewegingen als breed geaccepteerd en ‘one of the greatest contributions to the study of terrorism in the past two decades’ (2013, p. 228).

Rapoport kenschetst in ‘The Four Waves of Modern Terrorism’ moderne terroristische bewegingen als ‘golven’ waarvan hij het begin situeert in Rusland in de jaren ’80 van de negentiende eeuw en waarvan het einde vooralsnog niet in zicht is. Hij onderscheidt de volgende vier golven van terrorisme.

1. de anarchistische golf (1870 - 1920)

De Russische anarchisten predikten een ‘propaganda van de daad’ – ‘Peter Kropotkin named it “Propaganda by the Deed”’ (Rapoport, 2004, p. 50). De Russische revolutionairen noemen zich expliciet ‘terroristen’ – refererend aan de Franse Revolutie – en hun ‘propaganda van de daad’, de daad van terreur, beschouwen zij als de snelste en meest effectieve manier om de conventies die de intrinsieke animositeit van de contemporaine samenleving in stand houden, te ontregelen

---

¹ Overigens opent zij feitelijk met het voorlezen van een fragment uit Dostojevski’s *Boze Geesten* (1872).

(Rapoport, 2004, p. 50). De ontregeling vindt plaats doordat de anarchisten met hun daden van geweld, vaak politieke moordaanslagen, een reactie afdwingen die de overheid en de handhavers van haar orde in een positie manoeuvreren van waaruit zij moeten handelen in strijd met hun eigen regels. De maatschappelijke polarisatie die uit die ‘onrechtmatige’ reactie voortvloeit, zou als vonk moeten dienen voor de ontbranding van de revolutie, waarna de (toenmalige) initieel immorele daad van verzet door latere generaties als een ‘noble effort to liberate humanity’ onthaald zou worden (Rapoport, 2004, p. 50).

2. de antikoloniale golf (1920 - 1960);

Het begin van de golf van nationalistisch op zelfbestuur gericht terrorisme in koloniale gebieden traceert Rapoport naar het verdrag van Versailles (1919), de geopolitieke implicaties daarvan, namelijk een ondermijning van de legitimiteit van het (Westers) imperialisme (Rapoport, 2004, pp. 52-53) en de bestendiging en benadrukking van die implicaties na de Tweede Wereldoorlog. Deze tweede golf vindt met name plaats in gebieden waar de dekolonisatieprocessen die door koloniserende overheden zijn ingezet, problematisch bleken, als Noord-Ierland, Algerije en Cyprus (Rapoport, 2004, p. 53).

In de tweede golf worden de tactieken uit de eerste verder uitgewerkt en er worden complexere strategieën toegepast. Er is meer geld voor handen omdat sympathiserende overheden en voormalige landgenoten in diaspora financiële ondersteuning bieden (Rapoport, 2004, p. 55). Daarnaast ontstaat er een nieuw idioom voor de revolutionaire activiteiten; ‘terrorist’ wordt, vanwege de negatieve connotatie voortkomend uit de eerste golf, bijvoorbeeld verruild voor ‘vrijheidsstrijder’, die strijdt tegen ‘staatsterreur’. Het hanteren van een opportune of eufemistische retoriek, overigens een strategie die niet voorbehouden is aan terroristische organisaties, wordt vanaf dan deel van het strategische, propagandistische arsenaal van organisaties uit latere golven. Ten slotte speelt in deze tweede golf de V.N. een toenemende rol van belang: ‘When Britain decided to withdraw from Palestine, the UN was crucial in legitimizing the partition; subsequently all anticolonial terrorists sought to interest the UN in their struggles’ (Rapoport, 2004, pp. 55-56).

3. de nieuwlinkse golf (1960 - 1980)

De Vietnamoorlog en het relatief succesvolle verzet van de materieel en technologisch inferieure Vietcong, staan aan de wieg van de derde golf van terrorisme en vormen een ‘heroic model’ (Rapoport, 2004, p. 56) – een rol die na beëindiging van de Vietnamoorlog in 1975 over zou worden genomen door de PLO. In deze derde golf gaan, in tegenstelling tot de tweede en net als in de eerste, vrouwen een meer cruciale rol spelen: ‘Women in the second wave had been

restricted to the roll of messengers and scouts; now they became leaders and fighters once more' (Rapoport, 2004, p. 56). Daarnaast is er een voorkeur voor '[t]heatrical targets', ook weer in oppositie tot de tweede golf waarin doelen voornamelijk militair van aard zijn; vliegtuigkapingen, gijzelingen en ontvoeringen maken deel uit van het strategisch arsenaal van de derdegolfterroristen, maar ook politieke moordaanslagen. Die laatste gewelddadige strategie draagt in deze derde, ook wel als 'Marxistisch' (Rasler & Thompson, 2009, p. 31) aangeduide golf van links-ideologische terreur anders dan in de eerste golf, het karakter van een (be)straf(fing), van een boetedoening (Rapoport, 2004, p. 57). Het antikoloniale en op soevereiniteit gerichte karakter van de tweede golf maakte dat de organisaties die er deel van uit maakten, voornamelijk nationaal georiënteerd waren², maar met de opkomst van de derde golf zoeken de terreurorganisaties (wederom) nadrukkelijk internationale aansluiting, ontstaan er globale samenwerkingen en worden er doelen gekozen die internationale aandacht weten te genereren (Rapoport, 2004, p. 58); McAllister en Schmid spreken in die context van 'spectacles focussing on symbolic targets' die bovendien 'publicity-generating' zijn (2011, p. 231).

4. de religieuze golf (1970 – heden)

Religie speelt al voor de opkomst van de vierde golf een rol in het moderne terrorisme, omdat religieuze en etnische identiteiten elkaar vaak overlappen, maar in tegenstelling tot de rol van religie in eerdere golven, waarin het doel vaak het stichten van een seculiere staat is, is dat vanaf dan religie 'has a vastly different significance, supplying justifications and organizing principles for a state' (Rapoport, 2004, p. 61). Volgens Rapoport vormt de islam 'the heart of the wave', zijn islamitisch angehauchte organisaties verantwoordelijk voor de meest 'significant, deadly and profoundly international attacks' en inspireerde het succes van islamitische terreurorganisaties andere religieus gemotiveerde groepen³. In deze vierde golf wordt het tactisch arsenaal uitgebreid met de 'suicide bombing', een tactiek die overigens ook veelvuldig wordt toegepast door de seculiere Tamil Tijgers (Rapoport, 2004, p. 62). Opvallend is daarnaast dat het aantal terroristische organisaties afneemt – van 200 in de jaren '80 naar 40 in de jaren '90 – en dat de levensduur van die organisaties toeneemt, net als de schaal: 'These groups are large organizations, and bin Laden's al-Qaeda was the largest, containing perhaps 5000 members with cells operating in 72 countries' (Rapoport, 2004, p. 63).

Rapoport zet de golfmetafoor in, omdat zij duidelijk maakt dat er overkoepelende, internationale ideeën/ ideologieën zijn die aan verschillende terroristische organisaties ten grondslag liggen; de

---

² Rasler en Thompson spreken dan ook van een golf van '[n]ationalists' (2009, p. 31).

³ Hoewel hij die connectie relativeert door op het gebrek van tastbaar bewijs ervoor te wijzen (Rapoport, 2004, p. 61).

namen van de golven typeren die onderliggende ideeën⁴, door Rapoport aangeduid als ‘a different energy [that] drives each’ (Rapoport, 2004, p. 47). Daarnaast kent een golf een begin en een eind, net als de organisaties die uit de conceptuele golven voortvloeien, waarbij de levensduur van de organisaties doorgaans korter is dan die van het ideologisch getij waaruit zij voortkomen (Rapoport, 2004, p. 48)⁵. Een golf begint zwelt aan en verliest uiteindelijk momentum, is, als gezegd, eindig. Rapoport stelt dat de levensduur van een terroristische golf ongeveer een generatie behelst; de reden hiervoor is dat de ethos van latere generaties verschilt van die van hun voorgangers en dat ‘the inheritors of the revolution do not value it in the same way its creators did’ (Rapoport, 2004, p. 48).

Elke golf ontstaat vanuit een (serie) historische incident(en) (McAllister & Schmid, 2013, p. 229), waarvan hierboven enkele met name genoemd zijn, en elke golf wordt gefaciliteerd door uiteenlopende omstandigheden, door contemporaine contexten. Rapoport licht er twee contemporaine factoren uit die de aan de wieg staan van de eerste golf, omdat ze in het oog springend zijn en bovendien ook volgende golven faciliteerden (Rapoport, 2004, pp. 48-49). De eerste factor is de technologische ontwikkeling op het gebied van communicatie – telegrafie, nationale kranten - en van transport – spoorwegen – die tot bloei kwamen in de late negentiende eeuw. Technieken die zowel bijdroegen aan de fysieke verplaatsing van de Russische anarchisten voorbij de landsgrenzen als aan de internationale verspreiding van hun gedachtegoed (Rapoport, 2004, p. 49). Dat technologische ontwikkelingen ook in latere golven bijdragen aan het momentum van bewegingen laat zich eenvoudig illustreren aan de hand van de wijze waarop een religieus geïnspireerde organisatie als IS gebruik maakt van het internet en massamedia om haar ideologische boodschap te verbreiden.

De tweede factor, die bepalend is voor zowel de eerste als voor latere golven, is de aanwezigheid van een doctrine, een in geschrift vastgelegde strategie. Er verschijnen geschriften, traktaten, handleidingen, waarin de revolutionaire strategieën en tactieken worden vastgelegd en die kunnen dienen als blauwdrukken voor latere generaties/ golven van terroristen: ‘a comparison of Nechaev’s *Revolutionary Catechism* with Osama bin Laden’s training manual, *Military Studies in the Jihad Against the Tyrants*, shows that they share one very significant feature: a paramount desire to become more *efficient* [cursivering door Rapoport, BG] by learning from the experiences of friends and enemy’s alike’ (Rapoport, 2004, p. 49). Er ontstaat hierdoor een ‘science’ (Rapoport, 2004, p. 49), een dynamische kennisbasis van terreur.

---

⁴ Die ideeën typeert hij als dominant, maar niet als (wederzijds) exclusief (Rapoport, 2004, p. 47).

⁵ Uitzonderingen daargelaten als de IRA en de PLO (Rapoport, 2004, p. 47).

2.3 Sociologische verklaringen – revolutionair en etnisch terrorisme

‘Violence is not revolution's unique instrument, but it is almost always a principal one’, stelt Crenshaw naar aanleiding van haar onderzoek naar ‘revolutionary terrorism’, een specifieke vorm van terrorisme die zij vlak daarvoor als volgt omschrijft: ‘Revolutionary terrorism is a part of insurgent strategy in the context of internal warfare or revolution: the attempt to seize political power from the established regime of a state’ (1972, p. 384).

Naast deze omschrijving geeft ze een opsomming van kenmerkende aspecten van deze vorm van terrorisme:

- (1) Terrorism is part of a revolutionary strategy—a method used by insurgents to seize political power from an existing government.
- (2) Terrorism is manifested in acts of socially and politically unacceptable violence.
- (3) There is a consistent pattern of symbolic or representative selection of the victims or objects of acts of terrorism.
- (4) The revolutionary movement deliberately intends these actions to create a psychological effect on specific groups and thereby to change their political behavior and attitudes (Crenshaw, 1972, p. 385).

Revolutionair terrorisme speelt een rol binnen de tweede golf van terrorisme, waarbij het zich richt tegen koloniale bezetting en op zelfbeschikking, maar ook binnen de derde golf van linksideologisch terrorisme met name in Latijns-Amerika. Aangezien de Latijns-Amerikaanse context, en specifiek Peru, centraal staat in de twee werken van Grunberg die in dit onderzoek belicht worden, zullen hieronder het terrorisme in Peru en de organisaties die erbij betrokken zijn, enige nadere toelichting krijgen.

In Peru heerst er een ‘dissident terrorist environment’ van 1970 tot de jaren ’90 (Martin, 2006, p. 237), waarbij twee terroristische organisaties met name een rol van belang spelen: Movimiento Revolucionario Tupac Amaru (MRTA, of kortweg: Tupac Amaru) en Sendero Luminoso (Lichtend Pad).

Tupac Amaru

Tupac Amaru is een orthodox marxistische organisatie met een anti-imperialistisch gedachtegoed, opgericht in 1983. De MRTA opereert met name in urbane gebieden, in tegenstelling tot Sendero Luminoso dat in rurale gebieden gesitueerd kan worden. De laatste grote aanval van Tupac

Amaru vindt plaats op 17 december 1996, waarbij de Japanse Ambassade gedurende vier maanden het speelterrein van een gijzelingsactie is. De actie komt tot een eind door de bestorming van het Peruaanse leger op 22 april 1997, waarbij alle gijzelnemers om het leven gebracht worden (Martin, 2006, p. 238).

Sendero Luminoso

Sendero Luminoso is een unieke terroristische organisatie omdat ze de orthodoxe, marxistische uitgangspunten niet, of niet volledig omarmt. Centraal in de ideologische fundering van Sendero Luminoso staat Abimael Guzman, aan wie dikwijls gerefereerd werd onder diens *nom de guerre* *Presidente Gonzalo* (ook wel: ‘Het vierde zwaard van het Marxisme’). Deze voormalig universiteitsdocent wijsbegeerte, wordt beschouwd als ‘the highest evolution of Marxist thought’ en zijn filosofie bestaat uit een hybride van radicaal maoïsme, marxisme en ‘native Indian traditionalism that championed Peru’s Quecha-speaking Incans and mixed race mestizos’. Volgens Martin is die raciale dimensie vermengd met een ‘quasi mystical philosophy that was considered to be the “shining path”’ (2006, p. 237). De strategieën en methodieken van Sendero Luminoso vertonen parallellen met die van de Rode Khmer in Cambodja en hun ‘widespread terror against Peruvian society in cities, towns, villages and the countryside’ zou gedurende twee decennia aan 69.000 mensen het leven kosten. In 1992 wordt Guzman opgepakt en verliest deze ‘cult of personality’ momentum (Martin, 2006, pp. 237-238).

De overeenkomsten met de Rode Khmer en het etnische element in Sendero’s filosofische en strategische basis maken dat het terrorisme in Peru ook omschreven kan worden in termen van etnisch terrorisme. Kaplan noemt enige karakteristieken van wat hij beschouwt als ‘the fifth wave of terrorism’ en waarvoor de Rode Khmer als een ‘avatar’ fungeert. Hieronder staan de karakteristieken die analogieën met de Peruaanse situatie vertonen:

1. Radicalize and break away from established terrorist wave
2. Born of hope expressed at the extremes: some emerge after all hope has been lost, others because the dream has been realized
3. Physical withdrawal into wilderness areas
- [...]
5. Radical quest for purity—racial, tribal, ecological, etc.
- [...]
7. Belief in human perfectibility and chiliastic utopia in this lifetime

8. Emphasis on creating new men and women makes old models expendable; thus the logic of genocidal violence

9. Obsession with creating new race places tremendous emphasis on women, who are both subject and object of fifth wave violence

[...]

12. Violence is so pervasive in the fifth wave that it loses its message content beyond the simple assertion that 'we exist'

14. Fifth wave groups are localistic and particularistic, having turned their backs on the international waves from which they emerged

[...]

16. Authoritarian in nature with charismatic leadership patterns (Kaplan, 2008).

2.4 Terrorisme en abnormaliteit

De 'academic consensus definition' leert dat terrorisme om een publiek vraagt; terreur is onder meer een publieke performance, een daad van communicatie, gericht op 'propagandistic and psychological effects on various audiences and conflict parties' (Schmid, 2011, p. 86). Hoewel het aantal slachtoffers van een terroristische aanslag aanzienlijk kan zijn, gaat het niet in de eerste plaats om die fysieke, kwantitatieve destructie; de terrorist wil, zoals Jenkins stelt 'a lot of people watching, not a lot of people dead' (1987, p. 583), het gaat om een (nog) grootschaliger destructie van de geest.

Het beoogde psychologische effect van de terroristische communicatie is – buiten uiteindelijke politieke doeleinden – het creëren van opwinding, agitatie, angst bij een beoogd publiek; Schmid beschrijft de uitwerking als: 'extreme anxiety of becoming a victim of [what appears to be] arbitrary violence' (1993, p. 11) en de slagkracht van de terrorist schuilt, of liever: openbaart zich, in het succes waarmee dit effect wordt afgedwongen. Horgan parafraseert Friedland en Merari om deze cruciale karakteristiek te onderstrepen, namelijk dat het bij terrorisme gaat om een disbalans tussen de ervaring en het reële, of statistische, gevaar dat terrorisme vormt, om een 'perception of the threatened and actual danger posed by terrorists which is disproportionate to the realistic threat posed by the capabilities of terrorists' (2006, p. 3). Publieke perceptie is kortom een kerncomponent van het theater van de terrorist.

De perceptie van het drama van de daad is medebepalend voor de perceptie van de man(nen) of vrouw(en) achter de daad; Horgan stelt dat: ‘the amount of destruction caused, and the scale of human suffering [...] become dramatized in such a way as to leave a lasting impression in our minds. Furthermore, when we try to understand anything about those responsible for the attack, our perceptions are more often than not anchored completely in this drama’, wat kan leiden tot een ‘fundamental attribution error’, dat wil zeggen: een, intuïtief invoelbare, tendens om uit de gruwel van de terreur af te leiden dat de terrorist abnormaal of geestesziek is (Horgan, 2006, pp. 47-48). Psychologisch onderzoek naar specifieke persoonlijkheidseigenschappen van de terrorist wijst echter uit dat er geen sprake is van een specifieke onderliggende psychopathologie, of exacter: dat er geen sprake is van significant hogere prevalentie van psychopathologie onder terroristen: ‘that is not to say that there is no pathology among terrorists, but the rate of diagnosable pathology at least does not differ significantly from control groups of the same age and background’ (McCauley, 1991, p. 132). Er is (vooralsnog) geen overtuigende empirische evidentie voor een pathologische terroristische persoonlijkheidsstructuur, zo stelt ook Crenshaw: ‘[M]ost analysts of terrorism do not think that personality factors account for terrorist behavior [...]. It is typically not the result of psychopathology or a single personality type’ (2000, p. 409). Dat het onderzoek naar afwijkende persoonlijkheidskenmerken die de terrorist karakteriseren, leidt aan ‘conceptual, theoretical and methodological problems’ (Horgan, 2006, p. 76) wil niet zeggen dat er geen uitspraken gedaan kunnen worden over persoonlijkheidskenmerken van terroristen, maar dat het generaliserende uitgangspunt van een *intrinsieke abnormaliteit* empirisch onhoudbaar blijkt, of zoals Koomen en Van der Pligt stellen: ‘Het blijft natuurlijk mogelijk dat terroristen zich op andere [dat wil zeggen: niet op basis van abnormaliteit, BG] persoonlijkheidsdimensies onderscheiden’ (2011, p. 111).

2.5 Rational choice benadering van terrorisme

Als de terrorist (in spe) niet, of niet per se, gemotiveerd wordt door pathologie, is het noodzakelijk om de motivering vanuit een ander perspectief te verklaren. Horgan voorziet in die noodzaak door de wending tot terrorisme vanuit het oogpunt van ‘rational choice theory’ te analyseren. ‘Rational choice theory’ gaat ervanuit dat een individu ‘er redelijk bewust voor kiest om zich bij een terroristische beweging aan te sluiten – omdat het de beste beschikbare optie is om iets te bereiken’ (De Graaf, 2017, p. 46).

De vraag ‘waarom mensen terroristen worden’ beantwoordt Horgan door in de eerste plaats te wijzen op ‘triggering factors’ of ‘catalysts’. Een voorbeeld van zo’n ‘catalyst’ in de context van het

Noord-Ierse terrorisme is wat de geschiedenisboeken in is gegaan als 'Bloody Sunday' op 30 januari 1972. Op deze dag werden dertien onbewapende burgers tijdens een protestmars doodgeschoten door het 'Parachute Regiment of the British Army'. De publieke verontwaardiging en woede die volgde op dit incident 'spurred many Irish republicans to seek out involvement in the provisional IRA' (Horgan, 2006, p. 87). Op basis van onderzoek naar 'pathways' naar terrorisme in de context van islamitisch-religieuze organisaties en de IRA wijst hij vervolgens op de sociale status die gepaard gaat met affiliatie met terroristische organisaties: 'the role carries status not only withing the immediate circle of activists, but also within the broader community' (Horgan, 2006: 93).

Ten slotte bespreekt hij zes 'predisposing events', persoonlijke ervaringen en predisposities, die een persoon ontvankelijk maken voor wat hij 'socialization into terrorism' noemt, waarvan de eerste twee ten minste deels aansluiten bij de hierboven genoemde 'catalysts' en de derde refereert aan de sociale aantrekkingskracht – status - van affiliatie met terroristische organisaties:

- (1) The individual's experience, degree and nature of some sort of previous relevant engagement [...].
- (2) More specifically, the nature and extent of the individuals relevant early experiences (e.g. victimization at the hands of security services, or vicariously experiencing victimization perceived as located against the social grouping with which the individual identifies [...]).
- (3) The nature of the community context and its significance for the individual particularly in the light of the expected value of involvement [...].
- (4) The nature and extent of adult socialization, which may affect both the individual's openness to increased involvement [...].
- (5) A sense of dissatisfaction or disillusionment with the individual's current persona or activity.
- (6) The nature and range of competing alternatives and opportunities (2006, pp. 102-103).

Hiermee schetst Horgan een model van factoren die kunnen bijdragen aan de keuze om deel te worden van terroristische organisaties. Die organisaties zijn vaak complexe, hiërarchische structuren met een grote mate van specialisering in de verdeling van taken en rollen. Wanneer een persoon deel wordt van zo'n structuur, is het mogelijk dat deze een rol vervult die nooit in directe causale zin aan het terroristisch geweld verbonden is (bijvoorbeeld een it-medewerker binnen het propaganda-apparaat van I.S).

Horgan benoemt echter ook risicofactoren voor de ontwikkeling naar een meer gewelddadige taakuitoefening binnen de organisatie:

- 1 A sense of working towards the acquisition and articulation of a ‘special’ internal language of both (a) explanation and (b) rationalization, which is solidly ground in the social and political context in which the violence of the terrorist group emerges.
- 2 As a result of (1), a sense of growing empowerment, control and defensiveness.
- 3 As a result of increased engagement in events, a developing sense of engaging in risk-laden behaviours.
- 4 A probable sense of working through the development and devotion to personal fantasies.
- 5 Specifically in relation to the commission of terrorist activity, a lowering of inhibitions in relation to the expression of violent behavior [...] (2006, p. 138).

De “special” internal language’ die Horgan in het eerste punt opvoert, wordt door Whittaker gezien als universele eigenschap van terroristische organisaties:

Considering the diversity of causes to which terrorists are committed, the uniformity of their rhetoric is striking. Polarizing and absolutist, it is a rhetoric of “us versus them”. It is a rhetoric without nuance, without shades of grey. “They”, the establishment, are the source of all evil, in vivid contrast to ‘us’, the freedom fighters, consumed by righteous rage. And if ‘they’ are the source of our problems, it follows ineluctably, in the special psycho-logic of the terrorist, that ‘they’ must be destroyed. It is the only just and moral thing to do (2001, p. 22).

Net als Horgan stelt hij dat taal, retoriek, een middel is voor ‘rechtvaardiging’ of ‘rationalization’, en bovendien polariserend van aard is.

Op de rol van polarisering in radicaliseringsprocessen wijzen ook Koomen en Van der Pligt die stellen dat ‘men de eigen groep als diverser ziet dan andere groepen en dat mensen in conflictsituaties in toenemende mate neigen om de andere groep als zeer homogeen te zien.’ Dit algemene sociale identiteitsproces kan extreme vormen aannemen als het “wij-zij” denken leidt tot het zien van de andere groep als een homogene massa van uitwisselbare individuen die niet alleen anders zijn, maar ook minderwaardig’ (2011, p. 169). Die extremere vorm wordt met name bedreigend in combinatie met ‘dehumanisering’.

Dehumanisering definiëren Koomen en Vander Pligt als: ‘de overtuiging dat een bepaalde persoon of groep de essentiële kenmerken van de menselijke soort ontbeert en/ of het toeschrijven van allerlei niet-menselijke eigenschappen aan een andere persoon of de andere groep’ en daarnaast stellen ze dat dit mechanisme vaak gepaard gaat met ‘het gebruik van dierrennamen om leden van de andere groep te beschrijven’ (2011, p. 198).

Dehumanisering is bovendien een mechanisme dat in dienst staat van wat hierboven als ‘rationalization’ bestempeld werd, een rechtvaardigingsproces. Koomen en Van der Pligt stellen dat er ‘behoorlijk wat rechtvaardiging nodig [is] voordat mensen zullen overgaan tot het doden van anderen, zeker als die ander hen niet fysiek bedreigt’ (2011, p. 197).

Andere rechtvaardigingsprocessen behelzen het (mede)verantwoordelijk maken van het slachtoffer door het geweld te bezien in het licht van een ‘eerder aangedaan onrecht’ of ‘de verantwoordelijkheid bij een hoger macht te leggen’; die hogere macht kan religieus van aard zijn, maar kan ook gebaseerd zijn op hiërarchische structuren. In die laatste context typeert de pleger van (terroristisch) geweld zijn daad aan het uitvoeren van een taak binnen een hiërarchisch systeem ‘waardoor men simpelweg niet anders kan handelen’ (Koomen & Van der Pligt, 2011, p. 197).

2.6 Andere psychologische verklaringen van terrorisme

Ook al onderschrijft Whittaker expliciet dat vergelijkend literatuuronderzoek van studies naar de psychologie van de terrorist geen bewijs voor psychopathologie oplevert, of voor een specifieke terroristische persoonlijkheid merkt hij op dat ‘an examination of memoirs, court records, and rare interviews suggests that people with particular personality traits and tendencies are drawn disproportionately to terrorist careers’ (2001, p. 22). Het belangrijkste persoonlijkheidskenmerk dat volgens hem met name tot een oververtegenwoordiging binnen de ‘loopbaan’ als terrorist leidt, is: ‘reliance placed on the psychological mechanisms of “externalization” and “splitting”’ (2001, p. 22). Dit psychologisch mechanisme treedt op bij personen met ‘narcistic wounds’ opgelopen in de jeugd, die leiden tot een ‘injured self’ en komt erop neer dat negatief ervaren aspecten van de persoonlijkheid extern geprojecteerd worden, in plaats van geïntegreerd in de eigen persoonlijkheid (2001, p. 23).

Reich wijst in een betoog voor de invoering van ‘alledaags taalgebruik’ in het idioom waarmee psychiaters en psychologen terrorisme benaderen op “[h]atred,” “revulsion,” “revenge” als exacte karakterisering van motiveringen van terroristisch geweld. Volgens hem verklaren die

‘nonprofessional but accurate descriptive terms’ waarom in sommige gevallen het terrorisme continueert zelfs wanneer ‘significant demands have been satisfied’ (Reich, 2002, pp. 530-531).

Lia maakt op basis van literatuuronderzoek een opsomming van onder andere de volgende ‘psychological explanations of terrorism’:

2 The greater the political inequality of minority groups within a state, the more terrorism a state is likely to face (Lai)

3 Terrorism is most likely to occur under conditions of high levels of ‘social distance’ or ‘social polarization’ between perpetrators and victims, including a high degree of cultural and relational distance, inequality, and independence (Senechal de la Roche).

4 Suicide bombing is one result of hating one’s sexual impulses (Baruch).

5 Both political and criminally motivated violence are overwhelmingly the work of young unmarried men (Buvinic and Morrison) (Lia, 2013, p. 277).

Lia stelt, Buyinic en Morrison parafraserend, in punt 5 van zijn opsomming dat terrorisme voornamelijk het terrein van jonge ongetrouwde mannen is, een uitgangspunt dat onderschreven wordt door Koomen en Van der Pligt (2011, p. 124), die dit verklaren door te wijzen op de ‘grotere agressiviteit van mannen en daarbij hun sterkere gerichtheid op competitieve intergroepsrelaties’, wat ‘goede aanknopingspunten voor een verklaring van sekseverschillen in radicalisering en terrorisme’ zijn (2011, p. 126).

Een uitzondering op die oververtegenwoordiging door mannen in terroristische organisaties, die bovendien hierboven al door Rapoport benoemd is, vormt het linksgeoriënteerde terrorisme (van de derde golf): ‘het percentage vrouwen was onder linkse terroristen [in Amerika, BG] veel hoger dan onder rechtse terroristen (46% tegenover 11%)’ (2011, p. 126). Dit is te verklaren - naast andere sekseafhankelijke verschillen in prevalentie/ dominantie van eigenschappen zoals ‘impulsiviteit’ - door de gerichtheid op gelijkheid van links-ideologische organisaties die aansluit bij de ‘geringere sociale dominantie-oriëntatie [...] ofwel [het hebben van] meer gelijkheidsdoelen’ van vrouwen (2011, p. 126).

De Graaf (2012, p. 7) wijst erop dat de perceptie van terrorisme als een mannenaangelegenheid gekleurd wordt door de alomtegenwoordigheid van de mannelijke terrorist, of specifieker: de mannelijke jihadist/ fundamentalist ‘in media, op televisie, op spotprenten’, ‘beeldbepalend’ is, terwijl een meer historisch perspectief anders zou suggereren en het percentage vrouwen ‘sinds

de jaren tachtig stijgende is en bij organisaties als de FARC of de Tsjetsjeense rebellen al is opgelopen tot zo'n 30 tot 40 procent (2012, p. 319).⁶

De Graaf bespreekt met name de beeldvorming van de vrouwelijke terrorist die vaak gekleurd wordt door stereotypering die eerder inzicht biedt in cultureel-maatschappelijke onzekerheden – 'Speelt de angst voor gewelddadige vrouwen in op reeds bestaande breuken of tegenstellingen en onzekerheden in een samenleving' (2012, p. 325) – of 'medialogica' dan dat er een waarachtig en inzichtelijk profiel van de 'gevaarlijke vrouwen' geschetst wordt (2012, p. 325).

Factoren die de Graaf identificeert als motivering voor vrouwelijke terroristen – ondanks haar voorbehoud dat '[e]en algemeen geldend profiel van de drijfveren, beweegredenen en omstandigheden van vrouwelijk terroristen optekenen [...] niet mogelijk [is] (2012, p. 13) – zijn: 'triggermomenten uit iemands biografie' (2012, p. 320), waarmee zij aansluit bij onder andere Horgan, maar die zij (nog) breder lijkt te definiëren (scheiding, geflopte carrière), het 'groeps-sociologische proces en het optreden van inspirators, mentors of rekruteurs' en de perceptie dat de politiek-culturele situatie een legitimering vormt voor radicale ideeën of actie (2012, p. 321).

---

⁶ Ondanks die twijfelachtige emancipatoire ontwikkeling wijs de Graaf er echter op dat vrouwen ook in terroristische organisaties 'tegen het glazen plafond' aanlopen (2012, p. 19).

3 Narratieve theorie en methodiek

'What is character but the determination of incident? What is incident but the illustration of character?'

- Henry James, *The Art of the Novel* (1907) -

Wie analyseert, heeft analytisch gereedschap nodig. Voor dit onderzoek bestaat dat analytisch gereedschap deels uit de termen en concepten uit terrorismeonderzoek die hierboven beschreven worden, en deels uit het proza-analytische instrumentarium zoals dat is vastgelegd in *Literair Mechaniek* (2015) van Van Boven en Dorleijn. Dit betekent dat er in de analyse van *Het aapje dat geluk pakt* en *Onze oom* ruimte, tijd, vertelsituatie, motieven en personages belicht zullen worden. Omdat die laatste categorie, personages, in het focale punt van dit onderzoek staat, is het zaak hier uitvoeriger bij stil te staan.

Van Boven en Dorleijn merken op dat voor lezers personages de porte d'entrée vormen voor begrip van en immersie in de verhaalwereld: 'Ze [personages, BG] vormen [...] het medium waardoor de lezer kennisneemt van de gebeurtenissen en zich een beeld vormt van (een deel van) de verhaalbetekenissen. [...] Lezers verplaatsen zich in de personages, identificeren zich met hen of zetten zich tegen hen af' (2015, p. 333). Dat juist het personage als analysecategorie in de (structuralistische) analyse van verhalen zo'n weinig uitgevleesde categorie is, is een paradoxale situatie die Van Boven en Dorleijn benoemen en die zij verklaren door erop te wijzen dat 'het grote aandeel van de lezer in de wijze waarop het personagebeeld wordt opgebouwd, maakt dat personages zo moeilijk in algemene termen te beschrijven zijn' (2015, p. 333).

Dat de theorievorming gericht op personages, de karakterisering, in de structuralistische analyse een enigszins anemisch onderdeel is, benoemen Herman en Vervaeck eveneens; zij wijzen erop dat '[m]et de karakterisering [...] de narratologie bijna op het niveau [zit] van de semantische inhoudelijke analyse', hetgeen niet strookt met het abstraherende en formalistische karakter van het structuralisme (Herman & Vervaeck, 2002:, p. 75). Daarnaast merken zij op dat de structuralistische benadering van personages in grote mate antropomorfisch is, ondanks dat de structuralisten 'het niet zo begrepen hebben op de empathische lectuur, die in de tekst zoekt naar de mens en de emoties' (Herman & Vervaeck, 2002, p. 76).

Buiten dat deze conceptuele 'inconsistentie' in het kader van deze scriptie niet problematisch is, in tegendeel: onderzoek naar de motivering van personages veronderstelt het antropomorfe karakter van deze constructen van taal⁷, is een van de instrumenten die dienen tot analyse van de

---

⁷ Rimmon-Kenan behandelt deze kwestie in haar zeer verhelderende *Narrative Fiction; Contemporary Poetics* (1997). Ze stelt onder de subtitel 'People or Words?' dat: 'it is [possible to see characters 'at once as persons and as parts of a design' (Price, 1968, p. 290)], provided one realizes that the two extreme positions can be thought of as relating to

twee romans hieronder intrinsiek abstraherend en formalistisch van aard: het actantiële model van Greimas. Het structuralisme postuleert dat verhalen een oppervlakte- en dieptestructuur bevatten; gangbaar is een verdeling in drie niveaus die bij verschillende literatuurwetenschappers anders benoemd worden, maar conceptueel grote overeenkomsten vertonen.

Het diepste en meest abstracte niveau is wat Bal de ‘geschiedenis’ noemt en waar Rimmon-Kenan van ‘story’ en Genette van ‘histoire’ spreekt. Het is op dit geabstraheerde niveau waarbinnen het actantiële model een rol van betekenis speelt. Het tweede niveau duidt Bal aan als ‘verhaal’ (Rimmon-Kenan: ‘text’, Genette: ‘récit’). De hierboven als antropomorf gekenschetste benadering van personages wortelt in dit narratieve niveau. De methodiek die in dit onderzoek wordt toegepast om personages te kenschetsen, is gebaseerd op het instrumentarium van Rimmon-Kenan. Het derde niveau is dat van de ‘tekst’ volgens Bal (Rimmon-Kenan: ‘narration’, Genette: ‘narration’); Herman en Vervaeck volgen in hun terminologie Bal, maar wijken op dit oppervlakteniveau van het narratief af en kiezen voor de term ‘vertelling’ (Herman & Vervaeck, 2002, p. 51) waarmee zij meer in lijn zitten met de termen die door Genette en Rimmon-Kenan gehanteerd worden en bovendien meer recht doen aan de instantie die op dit niveau aandacht krijgt, namelijk de verteller.

Hieronder wordt aan een aantal van de hierboven benoemde categorieën enige verdere aandacht geschonken. Eerst wordt het actantiële model van Greimas toegelicht, vervolgens de wijze waarop personages worden gekarakteriseerd volgens de terminologie van Rimmon-Kenan en ten slotte wordt de manier van aanpak bij de analyse van de onderzochte teksten toegelicht.

3.1 Actantieel model

‘Gebeurtenissen zijn niet los te zien van de instanties waaromheen ze zich afspelen. We duiden die aan met de term ‘figuren’, die we zo dadelijk via Greimas specificeren als ‘actants’, zo openen Herman en Vervaeck (2002, p. 58) het tekstgedeelte dat Greimas’ actantiële model behelst; hier worden hun woorden geleend omdat ze het begrip ‘figuren’ introduceren dat nodig is omdat ‘personage’ als alternatieve aanduiding van ‘actant’ verwarring zou kunnen veroorzaken tussen categorieën die zich op verschillende narratieve niveaus bevinden.

---

different aspects of narrative fiction’ (1997, p. 33), waarmee zij bedoelt dat de verbaleconstructiebenadering op het niveau (dat zij hierboven als aspect benadert) van de geschiedenis situeert, terwijl de personenbenadering op verhaalniveau te plaatsen is en dus niet als elkaar uitsluitende categorieën beschouwd hoeven te worden. Bals oxymoronisch getitelde ‘Mensen van papier’ (1979) duidt op een gelijksoortige vereniging van schijnbare tegenstrijdigheden.

Actants zijn in de systematiek van Greimas handelende figuren - of abstracter en in sommige gevallen exacter: instanties (of fenomenen, sensaties, concepten, dingen ...) - die tot elkaar in relatie staan. De handeling is gebaseerd op verlangen, op 'streven', en de relatie is gebaseerd op macht; centraal in het schema staan een 'subject' en een 'object' (Herman & Vervaeck, 2002, p. 58), waarbij, analoog aan de syntaxis van de actieve zin, het subject streeft naar een object. Het verlangen wordt aangewakkerd door een 'zender' en de instantie/ figuur die profiteert van het streven, is de 'ontvanger'. Daarnaast kan het subject geholpen of tegengestreefd worden en de instanties die voor die handelingen verantwoordelijk zijn, worden respectievelijk aangeduid als 'helper' en 'tegenstander'. Rollen kunnen door meerdere figuren of instanties tegelijk ingevuld worden en daarnaast kunnen figuren of instanties meerdere rollen binnen het model vervullen.

3.2 Personages – karakterisering

Personages kunnen volgens Rimmon-Kenan worden opgevat als een netwerk van karaktereigenschappen. Die eigenschappen kunnen in verhalen expliciet in de tekst benoemd worden, maar dat is niet noodzakelijkerwijs het geval. In die gevallen zijn er indicatoren in de tekst waaruit de eigenschappen geïnfereerd kunnen worden (Rimmon-Kenan, 1997, p. 59). Rimmon-Kenan geeft een overzicht van de wijzen waarop eigenschappen van personages uit de tekst kunnen worden afgeleid. In dat overzicht zijn er twee hoofdcategorieën van karakterisering: 'direct definition' en 'indirect presentation'.

Directe karakterisering bestaat uit beschrijvingen die ten dele terug te voeren zijn tot varianten op de uitspraak 'x is y', waarbij 'x' een personage is en 'y' een beschrijvend adjectief of substantief⁸. Van belang in deze categorie is de bron van beschrijving. Rimmon-Kenan stelt dat wanneer de bron van beschrijving een auctoriale verteller is, in Rimmon-Kenans woorden 'the most authoritative voice in the text', de lezer impliciet wordt opgeroepen de karakterisering te accepteren. Bij alle andere bronnen, in de meeste gevallen andere personages, moet de intentie van de uitspraak, de aard van de bron, de verhouding tot het personage waarover de uitspraak wordt gedaan, kortom de contextuele inbedding van de uitspraak, meegewogen worden (1997, p. 60).

---

⁸ Daarnaast noemt Rimmon-Kenan: 'an abstract noun ('his goodness knew no bounds') [...] or a part of speech ('he loves only himself') (1997, pp. 59-60).

Die bron van karakterisering is, tenzij we uitspraken van rechters, psychiaters/ psychologen over de aard van iemands persoonlijkheid in dat licht beschouwen⁹, voorbehouden aan fictie. De andere categorie van karakterisering, ‘indirect presentation’ komt overeen met de wijze waarop wij zelf het karakter van onze medemensen afleiden. Rimmon-Kenan bespreekt de volgende manieren om karaktertrekken te infereren:

Actie

Hierbij onderscheidt zij eenmalige of routineuze handelingen. Eenmalige handelingen evoceren dynamische aspecten van het karakter, terwijl routines op statische kwaliteiten duiden. Ze benadrukt dat eenmalige handelingen weliswaar niet op een constante eigenschap hoeven te duiden, maar door hun dramatische impact wel cruciale aspecten bloot kunnen leggen (1997, p. 61).

Beide hoofdcategorieën kunnen verder worden onderverdeeld in: een ‘act of commission’ (een handeling die het personage daadwerkelijk uitvoert), een ‘act of omission’ (een handeling die het personage zou moeten uitvoeren, maar nalaat) of een ‘contemplated act’ (een plan of intentie van een karakter) (1997: 61-62). Rimmon-Kenan noemt het niet maar in dezelfde conceptuele, virtuele ruimte als die laatste bevinden zich de fantasie, de verbeelding van het personage, die ook, zij het via minder rechtlijnige paden, tot afleidingen over de aard van een personage kunnen leiden.

Spraak

Uitspraken van personages kunnen zowel vanuit de inhoud van de boodschap, als vanuit de vorm waarin ze gegoten worden, informatie over het personage dat de uitlating doet opleveren. De inhoud kan contradictoir zijn waardoor op basis van ontleding van de interne tegenstrijdigheden, of de context waarin een uitspraak gedaan wordt, een afleiding gemaakt kan worden die indruist tegen de intentie waarmee het personage de uitspraak doet. Daarnaast is het formele aspect van de uiting van belang en kunnen karaktereigenschappen afgeleid worden uit de stijl, het register, het gebruik van jargon, dialect, versprekingen etc. (Rimmon-Kenan, 1997, pp. 63-64).

Uiterlijk en omgeving

De relatie tussen uiterlijke, fysieke eigenschappen en karakterologische eigenschappen wordt niet alleen in fictionele contexten verondersteld wat tot verschillende fysionomieën heeft geleid.

Inmiddels zijn dergelijke positivistische op Lombroso geënte theorieën door de meeste

---

⁹ Hoewel deze ‘authoritative voices’ hun informatie ook niet vanuit een ‘omniscient’, alwetende, positie verkrijgen en slechts in veronderstelde objectiviteit het perspectief van de alwetende verteller benaderen. Terwijl die laatste weer niet uit de aard van de zaak objectief hoeft te zijn.

wetenschappers tot het rijk der – malicieuze – fabelen verbannen, maar in fictionele teksten speelt het metonymische verband tussen uiterlijk en innerlijk nog steeds een betekenisdragende rol (Rimmon-Kenan, 1997, p. 65).

Rimmon-Kenan wijst op het onderscheid dat in dat licht gemaakt moet worden tussen eigenschappen die zich aan de invloed van het personage onttrekken (een bochel, lichaamslengte) en uiterlijkheden die (deels) door het personage zelf beïnvloed kunnen worden als kledingstijl of tattoos. Waar die eerste metonymische relatie tussen externe verschijning en innerlijke constellatie contigu van aard is, kan de laatste ook nog een causaal verband suggereren (1997, p. 65). Een speciale rol spelen beschrijvingen die de aard van een synecdoche hebben, waarin een eigenschap die geldt voor het gehele personage expliciet wordt verbonden aan een onderdeel van diens uiterlijk, als in: een intelligente oogopslag, wellustige lippen (1997, p. 66). Daarnaast kunnen zowel de fysieke omgeving (huis, kamer, werkplek) als de sociale omgeving (familie, vriendenkring) indicatoren zijn van karakterologische eigenschappen, waarbij wederom contigue en causale relaties een rol kunnen spelen (1997, p. 66).

Een aparte rol bedeeft Rimmon-Kenan toe aan analogierelaties. Ze beschouwt de analogie niet als een aparte categorie, maar als een narratieve bevestiging van afleidingen die op basis van de hierboven genoemde factoren gedaan zijn. Ze stelt dat ‘a grey and dreary landscape, for example, is not likely to imply itself a character’s pessimism, but it may enhance the reader’s perception’ (1997, p. 67). Het verschil tussen de hierboven beschreven metonymische verbanden en de op analogie gebaseerde karakterindicatoren is dat die laatste categorie niet op contiguiteits- of causale relaties terug te voeren is (hoewel de scheidlijnen in de praktijk in sommige gevallen moeilijk te trekken zijn) (1997, pp. 67-68). Rimmon-Kenan beschrijft verschillende typen op analogie gestoelde indicatoren:

‘Analogous names’

De aard van de analogie kan visueel, akoestisch, fonetisch of morfologisch van aard zijn en de relatie tussen eigenschap en naam kan ook ironisch van aard zijn, waarbij er strikt genomen geen sprake is van een analogierelatie, maar van contrast (Rimmon-Kenan, 1997, p. 69).

‘Analogous landscape’

De metonymische relaties tussen omgeving en personage zijn dikwijls omkeerbaar (‘X’ bureau is bezaaid met paperassen, dus X is een warhoofd’ kan, ongeacht de waarachtigheid van de afleiding, omgekeerd worden tot ‘X is een warhoofd en daarom is zijn bureau bezaaid met paperassen’); de analogierelatie tussen personage en landschap ontbeert die omkeerbaarheid. De

analogie tussen personage en landschap kan net als bij de *speaking names* hierboven op gelijkenis of op een ironiserende tegenstelling gebaseerd zijn (Rimmon-Kenan, 1997, p. 69).

‘Analogy between characters’

Ook hier kunnen overeenkomsten of verschillen in het gedrag en uitingen van personages in gelijksoortige omstandigheden wijzen op overeenkomsten of juist dienen om karakterologische contrastwerking te versterken (Rimmon-Kenan, 1997, p 70).

3.3 Methodiek

Van de bestudeerde werken wordt eerst een synopsis gegeven, waarna in lijn met de analytische benaderingswijze van *Literair Mechaniek* de volgende structurele categorieën successievelijk aanbod zullen komen: tijd, ruimte, vertelperspectief, motieven, en personages.

In die laatste categorie wordt ook aandacht besteed aan een ontleding van de rol en de verhouding tussen personages volgens het actantiële model. *Literair Mechaniek* maakt in de analyse geen nadrukkelijk onderscheid in oppervlakte- of dieptestructurele onderdelen wat als een impliciete rechtvaardiging voor de kruisbestuiving van geschiedenis en verhaal kan dienen, die gepaard gaat met het in een adem behandelen van actanten en personages. Daarnaast geeft het model in essentie inzicht in de motivatie, in het verlangen of ‘streven’ van de actanten, waarmee dit abstraherende schema in wezen ook de antropomorfe trekken krijgt die de personages op verhaalniveau vertonen.

De analyse volgens de theorieën over terrorisme vindt plaats daar waar zich in de analyse volgens de narratologische termen en concepten zaken aandienen die vanuit die terrorismetheorie verhelderd kunnen worden. Bovendien vindt er geen formele scheiding van analytische benaderingen plaats uit economische overwegingen: op deze wijze wordt redundantie vermeden. Motieven en personages worden wel als aparte categorieën behandeld, maar in beide gevallen worden geabstraheerde waarnemingen op basis van herhaalde tekstuele elementen van een overkoepelend label voorzien. Wanneer die elementen binnen de motievenstructuur worden gecategoriseerd, is er sprake van een abstract motief; wanneer zij als beschrijvend element aan een personage worden gekoppeld, is er sprake van een karakterisering. Dit levert een liminaal grijs gebied op waarin willekeur op de loer ligt; er is getracht om die willekeur te vermijden door de elementen die overkoepelende maatschappelijke of sociologische thematieken raken in de paragrafen die motieven behelzen, onder te brengen, en de meer op persoonlijkheidsstructuur gerichte aspecten op de personages te betrekken – dat thematieken die op macroniveau

beschreven kunnen worden, bijvoorbeeld religie, ook op het microniveau van de psychologische opmaak van het individu een rol kunnen spelen, geeft aan die keuze toch onvermijdelijk een zekere aleatorische kwaliteit.

4 *Het aapje dat geluk pakt*

Het aapje dat geluk pakt zal hieronder besproken worden binnen de contouren die hierboven uitgelijnd zijn. Er wordt begonnen met een synopsis, waarna successievelijk tijd, ruimte vertelperspectief, motieven en personages aan bod komen. Het analytisch zwaartepunt ligt in lijn met de centrale vraag in dit onderzoek, bij die laatste (en voorlaatste) categorie.

4.1 Samenvatting

Jean Baptiste Warnke is een Nederlandse diplomaat die werkt op de ambassade in Lima, Peru. Hij heeft een vrouw en twee dochters. Zijn werkzaamheden op de ambassade hebben weinig om het lijf: hij is belast met symbolische prestige-evenementen gekoppeld aan een door Nederland gesubsidieerd documentatiecentrum voor met uitsterven bedreigde indianentalen en een deel van zijn daginvulling bestaat uit het laten poetsen van zijn schoenen - door een jonge schoenenpoetser met een nog jonger gehandicapt zusje - in een bar genaamd El Corner waar hij *Newsweek* leest. In El Corner maakt hij kennis met Malena, een studente sociologie wier voorouders tot een Peruaanse indianenstam behoorden. Hij praat met haar en de ontmoetingen vinden vaker plaats. Na een week of drie vraagt Malena hem naar een uitvoering van haar zangkoor te komen kijken en Warnke stemt toe.

Na de voorstelling, waar Warnke, die enigszins verkouden is, deels doorheen slaapt, wordt hij door een jongeman met een baard uitgenodigd om naar Malena te gaan. De jongeman voert hem naar haar. Ze drinken en hij heeft seks met Malena. Doordat Malena Warnke de sensatie geeft gewild te zijn concludeert hij dat zijn leven een vergissing is. Thuis komt Warnke erachter dat het condoom dat hij tijdens de gemeenschap met Malena om heeft gehad nog in zijn zak zit; hij begraaft dit latex bewijsstuk van zijn promiscuïteit in de tuin onder de rozenstruiken. De volgende dag blijkt dat het documentatiecentrum opgeblazen is.

Diezelfde dag ontmoet Warnke Malena. Ze gaan naar de dierentuin, vervolgens naar een huis waar ze wederom seks hebben; erna vraagt Malena Warnke een pakje te versturen. Hun relatie continueert en Malena blijft hem vragen pakketjes te versturen en er blijven aanslagen plaatsvinden – die geen wereldnieuws worden omdat de doden geen buitenlanders zijn.

Een onbepaalde tijd later overhandigt Warnke, wederom in de dierentuin, Malena een kettinkje met een dolfijntje eraan. Zijn toespelingen op de mogelijkheid zijn vrouw te verlaten om zich volledig aan Malena te wijden worden door haar met weinig enthousiasme onthaald.

Het is december en Warnke speelt Sinterklaas, eerst thuis en later bij de ambassadeur. Hij heeft de indruk dat hij bezig is kapot te gaan en wil niet meer in leven zijn. In de derde week van december waarschuwt Malena hem niet naar het kerstfeest op de Japanse ambassade te gaan, een waarschuwing die Warnke doorgeeft aan de ambassadeur zonder haar bron te vermelden. Ze besluiten niet te gaan. Later in december blijkt dat er een gijzeling plaatsvindt op de Japanse ambassade en dat de gijzelnemers behoren tot Tupac Amaru. De gijzeling duurt voort in het nieuwe jaar en Warnke ziet Malena niet meer. Hij heeft last van huilaanvallen. Den Haag informeert ernaar waarom Warnke en de ambassadeur niet op de Japanse receptie aanwezig waren; gezamenlijk besluiten ze dit aan toeval te wijten.

In april wordt de ambassade bestormd en worden de gijzelnemers doodgeschoten. Warnke herkent op tv Malena als een van de doodgeschoten gijzelnemers. Hij overtuigt zich ervan dat hij het kettinkje dat hij haar geschonken heeft om haar hals ziet. In mei komt voor de derde keer de afwezigheid van Warnke en de ambassadeur op de Japanse receptie ter sprake. Er zijn foto's van Warnke en Malena en men is ervan op de hoogte dat hij pakjes vanuit de ambassade verstuurde. Warnkes positie op de ambassade wordt onhoudbaar bevonden; over zijn malversaties wordt echter niet bericht in de media. Hij gaat naar huis en knipt het knuffelbeest van zijn vrouw aan stukken. Enige weken verstrijken; Warnke woont niet meer thuis en er is een echtscheidingsprocedure opgestart. Hij mag op bevel van de rechter zijn kinderen niet zien totdat hij een psychiater bezocht heeft.

Enige tijd verstrijkt. Warnke verblijft in hotels en bezoekt kerken. Hij ontwikkelt een ongerichte, of beter: gefragmenteerde haat door het verlies van Malena. Op enig moment ontmoet hij de jongeman die hem naar Malena leidde op de avond van de uitvoering van haar zangkoor. In februari van 1998 is Warnke op het vliegveld van Lima. Hij heeft afscheid genomen van de kameraden van Malena en draagt een bomgordel. Zijn laatste gedachten voordat hij zich opblaast zijn gewijd aan kritiek op het (neo)kolonialisme en Malena.

4.2 Tijd

Het aapje dat geluk pakt is een lineair, chronologisch geconstrueerd verhaal; fabel en sujet komen overeen en er zijn geen flashbacks, wel ingebedde terugwijzingen, die de chronologie niet onderbreken - bijvoorbeeld naar de dood van Warnkes vader (Grunberg, 2004, p. 10). De tijd die verstrijkt in het verhaal, de vertelde tijd, is ongeveer anderhalf jaar, hoewel dit niet exact te duiden is, omdat er pas voorafgaand aan de gijzeling op de Japanse ambassade meer of minder exacte tijdsaanduidingen worden gegeven en daarvoor heeft Warnke al op z'n minst enige weken een

relatie met Malena. De verteltijd is 82 pagina's. Het verhaal wordt discontinu verteld; naarmate het verhaal vordert zijn er meer ellipsen, die bovendien langere periodes beslaan, bijvoorbeeld op pagina 76 en 77 waar drie tijdsprongen plaatsvinden, gemarkeerd door een witregel, die als volgt expliciet gemarkeerd worden: 'In maart [...]' (Grunberg, 2004, p. 76), 'De Gijzeling gaat ook in maart gewoon verder [...]' en 'Op woensdag 23 april [...]'. De historische tijd is door die bij vlagen zeer expliciete tijdsaanduidingen tamelijk exact af te leiden, namelijk van ongeveer midden 1996 tot februari 1998¹⁰.

Het verhaal wordt verteld in de onvoltooid tegenwoordige tijd en er is sprake van *vision avec* analoog aan de wijze waarop Van Boven en Dorleijn die term opvatten¹¹.

4.3 Ruimte

Het verhaal speelt zich af in de hoofdstad van Peru, Lima. Dat wordt expliciet vermeld op de eerste pagina (Grunberg: 2004, p. 5). Er wordt niet veel tekst besteed aan het schetsen van de *couleur locale*; wanneer de ruimte beschreven wordt, wordt deze gefocaliseerd door Warnke of de ambassadeur. Dat maakt dat de ruimtelijke beschrijving behoorlijk gekleurd/ subjectief is; er is sprake van een meer of minder expliciet *dedain* in de beschrijving, voorbeelden hiervan zijn:

De buurt rondom de ambassade bevalt hem [Warnke, BG] [...] In ieder geval zijn hier nauwelijks mensen die je aanklappen om je iets te verkopen wat je niet nodig hebt, zoals in de binnenstad. Hij begrijpt dat straatverkoop onvermijdelijk is, zeker in dit soort landen, maar hij wordt er moedeloos van, al die rotzooi die van eigenaar verwisselt (Grunberg, 2004, p. 9),

waarbij Warnke de focalisator van de ruimtelijke ervaring is, net als in de volgende passage¹²:

Hij [Warnke] wees op het documentatiecentrum, dat als een moderne tempel in een woestijn verrees, met in de verte het altijd weer pittoreske en aangrijpende gezicht van een krottenwijk. "De infrastructuur van de internationale samenwerking mag de inheemse bevolking niet langer overslaan" (Grunberg, 2004, p. 12).

---

¹⁰ De exacte aanduiding van de beëindiging van de gijzelsituatie op de Japanse ambassade op 23 april 1997 (Grunberg, 2004, p. 77) markeert een opvallende parallel tussen werkelijkheid en fictie, aangezien er in die tijd daadwerkelijk een gijzeling heeft plaatsgevonden met eenzelfde tijdsverloop, einddatum en gewelddadige afloop waarbij alle gijzelnemers om het leven gebracht werden.

¹¹ 'Vision avec' en 'vision par derrière' hebben in de systematiek van Pouillon geen betrekking op tijdsrelatie tussen moment van vertellen en moment van handeling, maar op 'visie' (of focalisatie), waarbij 'vision avec' duidt op een focaliserend personage en 'vision par derrière' op focalisatie door een auctoriale verteller/ vertelinstantie (Jahn, 1998).

¹² Hoewel hier strikt genomen moeizaam definitief beslisbaar is of hier de verteller of het personage focaliseert.

De badinerende implicatie van de ruimtelijke juxtapositie in die laatste waarneming is duidelijk: het westerse documentatiecentrum is een ‘moderne tempel’, terwijl de van oorsprong Peruaanse ruimte als ‘woestenijs’ en ‘krottenwijk’ wordt beschreven, waarmee de ruimte een hiërarchische binaire oppositie tussen ‘ontwikkeld’ en ‘niet-’ of ‘onderontwikkeld’ markeert en waarin het inheemse als inferieur beschreven wordt. Daarnaast benadrukken de adjectieven ‘pittoreske’ en ‘aangrijpende’ de blik¹³ van de buitenstaander.

Een soortgelijke, weliswaar meer impliciete, oppositie spreekt uit de volgende beschrijving: ‘Op houten stoelen zitten een stuk of tien mensen. Er is een eenvoudige tafel die sommige mensen in dit land in hun keukens hebben staan. In andere landen heet zo iets tuinmeubilair’ (Grunberg, 2004, p. 32).

De dichotomie ‘ontwikkeld – onderontwikkeld’ die in de hierboven beschreven ruimtelijke beschrijvingen valt af te leiden, echoot in de term ‘ontwikkelingssamenwerking’ die in de tekst naar voren komt wanneer er door de ambassadeur over het documentatiecentrum gesproken wordt als ‘het vlaggenschip van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking’. Die term ‘vlaggenschip’ en de het concept dat er metonymisch mee samenhangt wordt later door de verteller geïroniseerd wanneer na de destructie van het centrum gewag wordt gemaakt van het alternatieve ‘vlaggenschip’, een ‘ananasplantage’ (Grunberg, 2004, p. 82) die daarvoor door de verteller als volgt omschreven wordt:

Zo is er een ananasplantage op een plek waar vroeger coca werd verbouwd. Met hulp van de Nederlandse staat zijn de cocaboeren overgestapt op een alternatief gewas. Door klimatologische omstandigheden ziet het alternatieve gewas er niet uit, al smaakt het redelijk. Ook ontbreekt de infrastructuur om het alternatieve gewas van de plantage naar de markt te krijgen (Grunberg, 2004, p. 51).

Ontwikkelingssamenwerking wordt hier via de als pars-pro-toto dienende beschrijving van de ananasplantage gekenschetst als een futiele onderneming, die door een gebrek aan kennis van de (omgeving van de) ander, of een gebrek aan inspanning om er kennis van te nemen, gedoemd is te mislukken, voor zover het helpen van die ander daadwerkelijk een doel is, aangezien de gefaalde onderneming ondanks dat falen evenwel als ‘vlaggenschip’ wordt bestempeld. Hieruit valt af te leiden dat de samenwerking niet gericht is op het verbeteren van de leefomstandigheden van de ander, maar op het zelf; de samenwerking is een prestigeproject, symboolpolitiek.

---

¹³ ‘[B]lik wordt hier gebruikt in plaats van ‘perspectief’ om terminologische kruisbesmetting met vertelperspectief te vermijden.

Een andere, allicht nog uitdrukkelijker afkeurende, ruimtelijke beschrijving wordt gegeven door de ambassadeur, die, wanneer Warnke nog niet lang op de ambassade werkt, tegen hem zegt: ‘Doe geen moeite de stad te leren kennen, het lukt je toch niet. Bovendien is het verspilde moeite. Lima is groot, lelijk en vervuild. En over een paar jaar ben je weer weg’ (Grunberg, 2004, p. 55). Hiermee wordt de afleiding die hierboven uit de vertellerstekst over de ananasplantage gemaakt wordt, geadstrueerd: de ander te leren kennen is ‘verspilde moeite’.

De blik van de buitenstaander die aan Warnke kan worden toegeschreven – en die hierboven als een *à propos* vermeld wordt - strookt met andere ruimtelijke waarnemingen, bijvoorbeeld wanneer Warnke na de uitvoering van haar koor door een jongeman naar Malena gevoerd wordt: ‘[M]eisjes voeren op nogal opgewonden toon gesprekken waardoor Warnke even denkt dat ze ruzie hebben. [...] Hij ziet een groep jongens met bierflesjes, ze lachen hard en Warnke vermoedt dat ze hem uitlachen. Hij houdt van zachte stemmen [...]’ (Grunberg, 2004, p. 30). Warnke, de vertegenwoordiger van Nederland in Peru, die als tweede man zorg draagt voor diplomatieke betrekkingen en interculturele uitwisseling, beweegt zich door de ruimte ‘zonder enig idee te hebben waar hij heen gaat’ en hij ‘steekt overal bovenuit’ (Grunberg, 2004, p. 30).

4.4 Vertelperspectief

Het vertelperspectief in *Het aapje dat geluk pakt* is te typeren als een afgezwakte vorm van auctoriaal vertellen. Van Boven en Dorleijn reserveren die vertelwijze voor het soort teksten dat ‘met Stanzels terminologie niet goed te benoemen valt, een categorie die het (brede) gebied bestrijkt **tussen auctoriaal en personaal** [markering door Van Boven en Dorleijn, BG] vertellen’ (Van Boven & Dorleijn, 2015, p. 230).

Binnen dit type perspectief is er geen sprake van een gedramatiseerde auctoriale verteller, maar de tekst bevat wel gedeelten die binnen een consequent personaal perspectief onmogelijk zijn.

Voorbeelden hiervan zijn passages als:

Dat dat [het gebruik van Latijnse uitdrukkingen in brieven, BG] op zijn superieuren een pedante indruk maakt stoort hem niet, of misschien ontgaat het hem gewoon. Echt populair is hij nooit geweest, maar vijanden heeft hij ook niet. Zelfs in zijn meest pedante momenten is Warnke ontwapenend (Grunberg, 2004, p. 24).

Constateringen, of conclusies, van veralgemeniserende aard, als ‘[z]elfs in zijn meest pedante momenten is Warnke ontwapenend’, doen denken aan vertellerscommentaar en dus aan een auctoriale of alwetende verteller. Ook de referentie aan zaken die het personage niet opmerkt –

‘of misschien ontgaat het hem gewoon’ - duidt op een auctoriaal perspectief - een personage kan immers niet zelf vaststellen dat hem iets ontgaat. De onzekerheid die in die vaststelling spreekt uit het modifierende ‘misschien’, druist juist weer in tegen een uitgesproken auctoriaal perspectief, waarbinnen de verteller alwetend is – hoewel niet per se, want ‘alwetend’ betekent niet noodzakelijkerwijs ‘al(mede)delend’.

Eenduidiger (vertellers)commentaar dat op een auctoriaal perspectief wijst, spreekt uit een passage als: ‘Bij het verlaten van het appartement fluistert Warnke in haar oor: “Ik houd van je.” En hij begrijpt niet dat het ergste van alles is dat hij het meent’ (Grunberg, 2004, p. 55). Hier neemt de auctoriale verteller wel een afwijzend ethisch standpunt in over Warnkes oordeelvaardigheid.

De dualiteit van het afgezwakte auctoriale perspectief spreekt, hoewel meer doorslaand naar een auctoriaal perspectief, uit de onderstaande tekstpassage:

Daar ziet Warnke, hoewel het beeld korrelig is en de camera nerveus beweegt, in de hoek, schuin onder de schoenen van Fujimori, Malena liggen. Er is geen twijfel mogelijk. Zij is het. Hij kent haar te goed [...]. Fujimori stapt over haar heen, even bevriest de camera op het lijk van Malena, zoomt zelfs op haar in, en dan ziet Warnke wat hij niet kan zien, daarvoor is het beeld te onscherp, maar wat hij toch meent te zien, waarvan hij overtuigd is het gezien te hebben, en wat hij de rest van zijn leven niet meer zal en niet meer wil vergeten: een zilveren dolfijntje aan een kettinkje om de hals van Malena (Grunberg, 2004, p. 78).

De verteller maakt hier duidelijk dat Warnke iets ziet, het kettinkje dat hij Malena geschonken heeft, wat hij niet kan zien; Die manier van afstand nemen van het perspectief van het personage, duidt op een auctoriaal perspectief en hoewel expliciet commentaar op de aard van Warnkes zelfbedrog, de manier waarop hij door de foutieve waarneming een bewijs van reciprociteit van zijn liefde bevestigd ziet, ontbreekt, is het duidelijk dat hier de grenzen van het personale perspectief overschreden worden.

4.5 Motieven

De ledigheid en de futiliteit van de diplomatieke onderneming, die dient tot *window dressing* en niet tot interculturele uitwisseling en verstandhouding, is een motief dat in de beschrijving van de ruimtelijke elementen al aan bod is gekomen en dat op nog andere plekken in de tekst terugkomt: Warnke beseft bijvoorbeeld dat ‘hij betaald wordt om niets te doen’ (Grunberg, 2004, p. 7) en hij

beantwoordt Malena's vraag naar het werk dat hij doet met: 'Ik doe niets, [...] Dat is mijn werk' (Grunberg, 2004, p. 20). In de passage die hierop volgt doet Warnke inderdaad niets wanneer een Nederlandse jongen die in gevangenschap verkeert, zijn hulp inroept omdat hij beweert mishandeld te worden. Een paar maanden later sterft de jongen.

De hierboven aangehaalde passage, waarbij het negeren of bagatelliseren van de noodkreet van een landgenoot fatale gevolgen heeft, biedt een ingang om het abstracte motief van de feilbare postkoloniale diplomatie te abstraheren tot een overkoepelend aanverwant motief, namelijk de paradigmatische onmogelijkheid – of onwil - om uit het eigen perspectief te stappen en de ander als een volwaardig subject te (h)erkennen.

Hierboven werd al duidelijk gemaakt hoe uit meer of minder impliciet vertellerscommentaar de wederkerigheid van de liefde tussen Warnke en Malena als zelfbedrog ontmaskerd wordt. Dat zelfbedrog hangt samen met Warnkes miswaardering van Malena als autonoom persoon. Hij ziet haar als een ontwikkelingsproject, als iemand die gered moet worden (Grunberg, 2004, p. 56) ten opzichte van wie hij een in essentie naar koloniale verhoudingen riekende bevoogdende en hiërarchische positie inneemt¹⁴ – 'Hij moet haar verder helpen, daarom zit hij hier, om een toekomst mogelijk te maken die voor zijn kinderen vanzelfsprekend is, maar voor mensen als Malena zonder zijn hulp altijd onmogelijk zal blijven' (Grunberg, 2004, p. 34) – en wier reactie hij misinterpreteert of negeert, zelfs wanneer ze hem nadrukkelijk afwijst: 'Malena dringt niet aan. Op niets. Ze lacht hem zelfs een beetje uit als hij plannen maakt voor een gemeenschappelijke toekomst. "Wij," zegt ze, en ze aait hem: "Wij blijven toch niet bij elkaar. Wij worden niet samen oud"' (Grunberg, 2004, p. 56).

Die objectivering van de ander en het daarmee samenhangende onvermogen om diens zienswijze te doorgronden spreken bijvoorbeeld ook uit de omgang met aidspatiënten 'die bezig waren te sterven', in Warnkes vorige diplomatiek post Johannesburg, wat voor amateurfotograaf Warnke 'mooie foto's [had] opgeleverd' (Grunberg, 2004, p. 33), uit Catharina's gebrekkige kennis van het Spaans (Grunberg, 2004, p. 5), uit de moreel twijfelachtige reactie op de aanslag op het documentatiecentrum waarbij 'vier of vijf [doden, BG], maar gelukkig geen Nederlanders' (Grunberg, 2004, p. 48) zijn te betreuren en uit de subordinatie van dit menselijk verlies ten opzichte van de vernietiging van de 'unieke replica van de klassieke Rietveld-stoel' (Grunberg, 2004, p. 50).

---

¹⁴ Terwijl de verhoudingen diametraal omgekeerd van aard zijn. Waarover meer in par. 4.6. Daarnaast schat hij zijn eigen houding ironisch genoeg juist in als niet koloniaal (Grunberg, 2004, p. 40).

Ten slotte is er een religieus motief dat van meet af aan wordt ingezet: het verhaal opent met een lunch ter ere van nonnen¹⁵. Warnke is atheïstisch opgevoed, door ouders aan wie je kon merken dat ‘God hen op de hiel zat’ (Grunberg, 2004, p. 61), die ‘bang waren voor een God die alleen bestreden kon worden met het allerstrengste atheïsme’ (Grunberg 2004, p. 62), en heeft desondanks, of juist daardoor, de ‘aandring God te danken voor alles wat hem is toebedeeld’ (Grunberg, 2004, p. 6). Warnke gelooft in een ‘regisseur [...] die hij bij gebrek aan betere benamingen best god wil noemen’ (Grunberg, 2004, p. 6). Er zit kortom een ambivalentie in het geloof: het is tegelijk seculier en religieus, een omkering, een atheïsme dat geloofachtig wordt in angst of een angst geloofachtig in atheïsme.

Gaandeweg het verhaal neemt Warnkes religiositeit toe en verandert zijn rol ten opzichte van die religieuze gevoelens. De wijze waarop hij het bebloede condoom gevuld met zijn zaad in de nachtelijke tuin onder de rozenstruiken¹⁶ begraaft (Grunberg, 2004, p. 47) echoot elementen van christelijke rituelen en symboliek en bovendien wordt Warnkes religieus aandoende vervoering verbonden met de krankzinnigheid van zijn vader – ‘Voor het eerst is hij bang dat hij hetzelfde heeft als zijn vader’ (Grunberg, 2004, p. 47). Tijdens het Sinterklaasfeest bij de ambassadeur waar Warnke net als thuis Sinterklaas – wederom ambivalentie: een gesecculariseerd amalgaam van heidense symboliek en een christelijke heilige – speelt, praat hij met de nonnen over de zondeval, zegt een gebed op waarvan hij ‘na een paar regels niet meer weet hoe het verder gaat’ en legt een ‘nat geworden pepernoot [...] op zijn tong’ alsof hij een hostie eet. Met die seculier-religieuze handeling openbaart zich een besef aan Warnke, namelijk dat hij ernaar verlangt ‘niet meer in leven te zijn, hij verlangt ernaar ermee te stoppen’ (Grunberg, 2004, p. 65). Religie en dood zijn uiteraard inherent met elkaar verknoopt, net als religie en doodsverlangen – waarvan de religieuze zelfmoordterrorist allicht de meest perverse belichaming is. In een verstrengeling van soortgelijke ambiguïteit vindt de fataal aflopende gijzeling plaats tijdens een kerstreceptie.

Later, na een ‘martelgang’ waarbij hij door ‘twintig, dertig schoenpoetsertjes’ (Grunberg 2004, p. 74) beroofd en toegetakeld wordt, komt Warnke thuis met stigmata-achtige verwondingen aan voet en hand en parafraseert de woorden van Jezus aan het kruis: ‘Help, [...] alstublieft help dan toch. Dit is niet meer te doen’, waarmee hij Messiaanse contouren krijgt, maar tegelijkertijd wordt zijn gehuil getypeerd als van ‘een beest’ (Grunberg, 2004, p. 76).

---

¹⁵ En daarnaast is er uiteraard Warnkes voornaam Jean Baptiste, een *speaking name*, maar allicht in ironiserende zin, hoewel ik die verhouding in het kader van dit onderzoek niet voldoende kan uitdiepen. De intertekstuele relaties tussen Bijbelteksten en Grunbergs werk is allicht materiaal voor verder onderzoek.

¹⁶ De roos heeft zowel religieuze als sociaal-democratische connotaties.

Aan het eind van het verhaal is zijn ambivalente religieuze bekering (of omkering) compleet en bezoekt Warnke '[s]teeds vaker [...] overdag kerken', waar hij 'samen met Jezus is', die vlak daarna in een legering van marxistisch en christelijk idioom, 'kameraad Jezus' wordt genoemd en die hem 'niet [leert] liefhebben, maar haten', haat in Jezus' naam (omkering)¹⁷. De omkering van de Messiaanse rol en de tweeledigheid van de religieuze ervaring komt ter besluit tot ontploffing als Warnke met marxistisch geïnspireerde kritiek op het imperialisme in het achterhoofd, niet geofferd wordt om de (erf)zonde van de ander op zich te nemen, maar de ander als boetedoening, als bestraffing voor diens zonde, met zich in de dood meeneemt (Grunberg, 2004, pp. 86 -87).

Hier komen een aantal elementen van de academische verklaringen voor terrorisme samen. Zoals seculiere en religieuze symboliek vermengd wordt, worden ook elementen uit de derde en vierde golf, zoals Rapoport die beschrijft, vermengd. Warnke oppert kritiek op het Westerse imperialisme en kapitalisme (Grunberg, 2004, pp. 86-87), wat een links-ideologische achtergrond suggereert, maar tegelijkertijd bedient hij zich van een methode, 'suicide bombing', die Rapoport specifiek aan de vierde golf verbindt (Rapoport, 2004, p. 62) en bovendien wordt Warnkes haat althans ten dele in een religieuze context geplaatst. Dat er expliciet aan haat wordt gerefereerd en dat zijn zelfmoordaanslag als daad van wraak aan Malena wordt opgedragen, echoot ten slotte de woorden van Reich (2002) die stelt dat "[h]atred", "revulsion", "revenge" [...] characterize precisely the feelings and motivations of many terrorists' (p. 530).

4.6 Actanten/ Personages

Uit de bespreking van de motieven blijkt dat verplaatsing in de ander, de waardering van de autonomie van diens perspectief en van diens volwaardigheid als subject een belangrijke rol speelt in de thematische laag van *Het aapje dat geluk pakt*. Wanneer de verhouding tussen Warnke en Malena volgens Greimas' systematiek benaderd wordt, wordt die interpersoonlijke onoverbrugbaarheid blootgelegd. Waar Warnke zichzelf in een subjectrol waant en Malena of Malena's liefde, als object ziet, waar hij - ingegeven door zijn verlangen haar te verheffen of zijn lust, die beide als zender kunnen worden aangemerkt - naar streeft, en Warnke tevens als ontvanger dient – hij voelt zich 'gewild' (Grunberg, 2004, p. 43)¹⁸, is Warnke in werkelijkheid een helper die door Malena, het subject, wordt ingezet om pakjes te verspreiden. De zender is in deze constellatie (de ideologie van) de organisatie, het object is het plegen van aanslagen die het

---

¹⁷ Die religieuze haat in naam van God is in actuele discoursen in veelal exclusief gereserveerd voor de islam.

¹⁸ Warnkes thuissituatie en zijn onvermogen zich in Malena te verplaatsen of haar signalen correct te evalueren kunnen respectievelijk als tegenstander en als helper worden geïdentificeerd.

politieke doel van Tupac Amaru - de ontvanger – naderbij brengen¹⁹. Dit maakt op geschiedenisniveau inzichtelijk dat Warnke zijn eigen rol en die van de ander wezenlijk misinterpreteert.

Op verhaalniveau wordt die tendens, het verkeerd beoordelen en evalueren, ook geïllustreerd. Warnke wordt op de volgende manier geïntroduceerd:

Jean Baptiste Warnke [merkt] dat het bijna onkies is, zo tevreden als hij zich voelt. Mooier zal het niet worden en dat hoeft ook niet. Hij kan zich niet voorstellen hoe dat eruit zou moeten zien. Hoewel hij zijn vrouw al acht jaar kent is hij nog steeds verliefd op haar. Hij heeft twee dochters, een van vier jaar en een van anderhalf op wie hij ook verliefd is [...] (Grunberg, 2004, p. 5)

Op meerdere fronten wordt die evaluatie van perfect huiselijk geluk echter gelogenstraft: na zijn affaire met Malena ziet hij zijn leven en zijn relatie met Catharina, zijn vrouw, als ‘een vergissing in uitvoering’ (Grunberg, 2004, p. 44) en zijn kinderen zijn meermaals het object van zijn macabere fantasieën – ‘Warnke [denkt] eraan [...] hoe hij zijn beide dochters verdrinkt, als twee jonge katjes, in een jutezak met stenen’ (Grunberg, 2004, p. 22) en ‘Warnke graaft in de aarde en denkt aan zijn dochters, [...] hij stelt zich alleen maar voor hoe hij ze in een grote jutezak stopt, [...] en hoe hij die zak zwaarder maakt met keien en stenen’ (Grunberg, 2004, p. 46)²⁰.

De fantasie van Warnke is ook op een ander, of wellicht juist overeenkomstig, vlak een omineuze factor, namelijk wanneer zijn libido opspeelt.²¹ Warnke beschouwt zijn fantasie als ‘afgrijselijk’ (Grunberg, 2004, p. 41), als een ‘stoorzender’ (Grunberg, 2004, p. 42) en als ‘uit een wereld, zo gruwelijk, zo angstaanjagend dat Warnke die wereld niet herkent als de zijne’. Hij vermoedt zelfs dat die ‘voorstellingen van genot die hij dacht voor altijd vernietigd te hebben’ zijn ‘wat hem dwars heeft gezeten aan dit leven’ (Grunberg, 2004, p. 41). Zijn manier om die destructieve lustgevoelens te sublimeren is om die op Malena te projecteren en haar ervoor te straffen: ‘Om de fantasie te straffen die niet van hem is slaat hij haar stevig op de billen’ (Grunberg, 2004, p.

---

¹⁹ Als tegenstander zou de anonieme bron van de foto’s en de informatie over het versturen van pakketjes door Warnke kunnen worden aangemerkt.

²⁰ Het begraven van het condoom dat de context vormt voor die laatste gedachte aan kindermoord en zijn woorden bij het begraven van dat condoom: “‘Pas goed op mijn meisjes’”, verleent aan dat begraven het karakter van een symbolische infanticide.

²¹ Een intertekstuele verwijzing die in lijn is met dit motief van Warnkes sinistere seksualiteit is zijn reactie op Catharina’s vraag of ze er nog een kind ‘bij zouden nemen’: ‘De wellust, denkt Warnke, de wellust’ (Grunberg, 2004, p. 11), waarmee gerefereerd wordt aan de eindscene van *Apocalypse Now* waarin een stervende kolonel Walter E. Kurtz, die zich net als Warnke in den vreemde tegen zijn eigen leger keert, de woorden ‘The horror ... the horror’ uitstoot.

43). Warnke is kortom vanuit het wezen van zijn drift, iemand anders dan wie hij denkt of wenst te zijn.

De hierboven beschreven dynamiek kan getypeerd worden als ‘splitting’; daarbij zijn volgens Whittaker immers ‘the good and bad part of the self’ niet volledig geïntegreerd, wat leidt tot een beschadigd concept van het zelf (2001: 23). Warnkes hierboven beschreven omgang met zijn ‘gruwelijke’ seksuele fantasieën zou als een exemplarisch voorbeeld kunnen dienen bij Whittakers omschrijving: ‘These aspects [the good and the bad part, BG] of the self are ‘split’ into the ‘me’ and the ‘not me’. An individual with this personality constellation idealizes his grandiose self and *splits out* and *projects* onto others all the hated and devaluated weakness within²² (2001, p. 23).

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat Warnke iemand is die, antropomorf gesteld, over weinig zelfkennis beschikt. Dat maakt zijn identiteit volatiel, kwetsbaar, een kwetsbaarheid die uiteindelijk zijn daad van (zelf)destructie (mede-)faciliteert. Opvallend in de context van het destructieve libido dat Warnke ervaart, maar tegelijk als *Fremdkörper* wegattribueert of ‘split’, is de verklaring van Baruch die door Lia wordt geciteerd in een opsomming van psychologische verklaringen voor terrorisme: ‘Suicide bombing is one result of hating one’s sexual impulses’ (Schmid, 2013, p. 276).

De ‘suicide bombing’ vindt daarnaast een voedingsbodem in het moment beschreven in paragraaf 4.4, waarop Warnke zich verbeeldt de door hem geschonken dolfijn om de levenloze hals van Malena te zien (Grunberg, 2004, p. 78). Dit kan worden opgevat als wat Horgan (2006, p. 87) een ‘triggering factor’ of ‘catalyst’ noemt. Warnke, of in het geval van de eerste referentie allicht: de verteller, refereert op het moment dat Warnke op het punt staat zijn aanslag te gaan plegen, op twee manieren aan Malena: door een regel uit een van Warnkes liefdesgedichten te citeren, “‘Alles is een schreeuw om liefde’”, en door in zijn laatste woorden haar koosnaampje voor hem te gebruiken, “‘Dit is voor mijn tsjoenkitoej’” (Grunberg 2004, p. 87), waarmee hij de zelfmoordaanslag aan haar opdraagt. Dit soort momenten kunnen volgens Horgan (2006, p. 88) [W]hen recalled from memory [...] hold great personal significance for individuals’, zelfs wanneer de ‘catalyst’ niet echt of waarachtig is:

[B]ut while some might have had personal experience of such victimization [...], for others that victimization may not necessarily be proximal or real [...]. What is real however, appears to be something that might be characterized as a sense of communal

---

²² Daarmee wordt ook de mechaniek van stereotypering beschreven die past, binnen de neokoloniale thematiek in het verhaal.

identification with those victimized, and often an unwavering, confident dedication to the preservation and importance to the memory of the particular event itself.

Warnkes identificatie blijkt uit de adoptie van Malena's eigen taal – 'tsjoenkitoej' – en de ideologische retoriek van de organisatie, Tupac Amaru, waartoe zij behoorde.

Retoriek en de 'wij-zij' distinctie die erin vervat wordt, is kenmerkend voor uiteenlopende terroristenorganisaties (Whittaker, 2001, p. 22) en in dit geval is die retoriek links-ideologisch van aard en richt ze zich op de kapitalistisch, neo-imperialistisch geachte 'bourgeoisie': 'Overall moet zij [de bourgeoisie, BG] zich indringen, overall ontginnen, overall connecties aanknopen' (Grunberg, 2004, p. 86). Warnke, is, of was, bij uitstek een vertegenwoordiger van die neokoloniale geest, waarbij hij zichzelf en anderen voorspiegelde neutraal te zijn – 'Ikzelf heb geen mening, daarom ben ik een goede diplomaat' (Grunberg, 2004, p. 37) – maar in de omgang met de ander en de andere cultuur de eigen cultuur en het eigen perspectief als Archimedisch punt neemt om de hem vreemde cultuur de maat te nemen. Vanuit dat licht beschouwd, is Warnkes zelfmoordaanslag een daad van (culturele) zelfhaat, wat aansluit bij het eindpunt van de opsomming van objecten waarop Warnkes haat zich richt: op zichzelf (Grunberg, 2004, p. 85).

5 *Onze Oom*

Well it may be the devil or it may be the Lord

But you're gonna have to serve somebody

- Bob Dylan, 'Gotta Serve Somebody' (1979) –

Onze oom is een 'drama in vijf bedrijven'. Hieronder wordt eerst een synopsis van deze roman gegeven aan de hand van die hoofdstukkenstructuur. Daarna wordt in overeenkomst met het hierboven gehanteerde stramien eerst de tijds- en ruimteaspecten besproken, vervolgens komt het vertelperspectief aan bod en uiteindelijk de motieven en de personages.

5.1 Samenvatting

I Verleiding

Als een onervaren korporaal tijdens een operatie waarbij staatsgevaarlijk geachte individuen moeten worden gearresteerd, het vuur opent op de ouders van Lina Siñani Huanca, besluit de verantwoordelijke bij deze mislukte arrestatie, Anthony, de majoor, in een onkarateristieke negatie van militaire regelgeving en de wet, het verweesde meisje mee naar huis te nemen om in het huishouden – waartoe ook een inwonende huishoudster behoort - van de majoor te worden opgenomen als 'adoptieve' dochter, aangezien de majoor en zijn vrouw, Paloma, door zijn onvruchtbaarheid geen kinderen kunnen krijgen.

Paloma taalt echter niet naar deze clandestiene adoptie en wanneer zij zich ertegen verzet, sluit de majoor haar, als te doen gebruikelijk in die situaties, op in een opberghok, waar Paloma uiteindelijk in slaap valt.

De volgende ochtend, als de majoor naar de militaire basis is, gaat Lina met Paloma, die Lina te kennen geeft haar niet in het gezin te willen opnemen, mee naar de kapper. Later komt de luitenant-generaal, een leidinggevende van Antony, langs met wie Paloma een verhouding heeft. De majoor gaat onderwijl naar Lina's ouderlijk huis en haalt spullen voor haar op. Later op die dag levert de opname van Lina in het gezin wederom een woordenwisseling op. De majoor regelt een illegaal identiteitsbewijs voor Lina en het patroon van echtelijke strubbelingen houdt aan. De majoor denkt een bewijs van zijn militaire bekwaamheid te moeten leveren om zijn overtreding van de wet te compenseren.

II Het konvoi

Die kans krijgt de majoor wanneer de luitenant-generaal hem op basis van Anthony's memo's de verantwoordelijkheid geeft om een konvoi te leiden dat zorg moet dragen voor de bevoorrading van soldaten in van de buitenwereld afgesneden buitenposten. De majoor aanvaardt de tot mislukken gedoemde missie, waarbij hij met te weinig en onervaren soldaten op pad wordt gestuurd, als boetedoening voor zijn misstap, het kind dat hij van de staat geroofd heeft, en vanuit zijn militair ethos dat hem ertoe verplicht bevelen op te volgen.

Het konvoi loopt echter meermaals in een hinderlaag, waarbij voertuigen door explosieven worden opgeblazen, en waarbij veel soldaten het leven laten. Wanneer de overgebleven soldaten rechtsomkeert willen maken en het bevel van de majoor negeren, schiet de majoor een sergeant neer en worden zij onder vuur genomen.

III Relocatie

De majoor is gevangen genomen en wordt door de bevolking van een bergdorpje publiekelijk berecht voor een volkstribunaal. In zijn verdediging beroept hij zich erop dat hij zijn militaire plicht betracht heeft en dat zijn verantwoordelijkheid niet verder strekt dan de uitvoering van zijn taak. De bevolking ziet de majoor echter als een vertegenwoordiger van de staat en veroordeelt hem voor het onrecht dat de staat hen berokkend heeft. Het vonnis bestaat eruit dat de majoor 'vergeten' zal worden en hij wordt door de bevolking in een put achtergelaten om te sterven.

Lina verlaat na een woordenwisseling met Paloma - waarin die laatste Lina te kennen geeft dat haar ouders zijn omgekomen wat Lina weigert te geloven, het huis om op zoek te gaan naar haar ouders. Ze wordt opgenomen door een gezelschap zwerfkinderen, die haar erop wijzen dat ze een talent nodig heeft om (dat op straat te gelde te maken en) te kunnen overleven. De kinderen begeleiden haar naar haar ouderlijk huis waar een ander gezin woont. Na een tumultueuze uitwisseling met de nieuwe bewoners verneemt Lina dat ze meer informatie zou kunnen krijgen bij het bureau voor relocatie van burgers.

Lina brengt de nacht door bij de lijm snuivende zwerfkinderen en gaat de volgende dag zingen in lijnbussen, waarmee ze geld ophaalt voor eten en drinken. Na wat omzwervingen door de stad bereikt zij het bureau voor relocatie. Daar valt ze op doordat ze alleen is, maar een man claimt haar als zijn kind en neemt haar mee. Ze wordt ondergebracht in een huis met andere vrouwen en de dag erna wordt ze vervoerd naar een bergdorp waar ze wordt opgenomen in een gezin en te werk wordt gesteld in de (goud)mijn. Daar kan ze als kind door haar beperkte lengte makkelijk

uit de voeten. In de mijn staat een beeltenis van ‘onze oom’, de god van de onderwereld van de mijn; Lina wordt aangemoedigd de god met offers gunstig te stemmen. Paloma wordt onderwijl door de luitenant-generaal dood gevonden, naakt drijvend in het zwembad; in het vlees van haar buik en borsten is de boodschap ‘De wil van het volk zal geschieden’ gekerfd.

IV De bevruchting

In het zesde jaar dat Lina in de mijn werkt, ziet ze in een krant in een lijst van overledenen de namen van haar ouders en haar eigen naam. Ze besluit dat ze een ‘dode’ onder de levenden is. In het dorp wordt een schoonheidswedstrijd georganiseerd, ‘miss mijn’, die bezocht zal worden door de Dirigent, de ideoloog en politiek leider van ‘de organisatie’, waarvoor een mededorbewoner Lina al een tijd warm probeert te maken.

Lina is een van de drie winnaars van de verkiezing die schietles krijgen van een instructeur in het bijzijn van de Dirigent en diens adjudant. Tijdens die schietles ontpopt zij zich als talentvol schutter. Ze daalt met de Dirigent af in de mijn, waar hij geslachtsgemeenschap met haar heeft. Vervolgens neemt de Dirigent Lina mee, die zwanger blijkt te zijn. Lina wil het kind eerst niet behouden en probeert het te aborteren. Wanneer het kind, Karl, echter geboren is voelt zij zich hem toch toegenegen.

Wanneer er een inval plaatsvindt in het *safe house* waar Lina met Karl en enkele andere vrouwen verblijft, houden zij zich schuil in een kelder. Karls gehuil dreigt hun schuilplaats te verraden en daarom houdt Lina zijn mond dicht. Wanneer ze, nadat de soldaten verdwenen zijn, weer naar boven komen, blijkt Karl overleden te zijn.

V Ons Bloed

Lina wordt in het hotel waarin zij verblijft, geïnterviewd door een jongeman. Ze is een succesvol wapenhandelaar geworden. De jongeman verkent de noties van ethiek die gemoeid zijn met dat werk. Zij omzeilt zijn vragen echter.

5.2 Tijd

Onze oom is een grotendeels lineair en discontinu verteld verhaal, enkel paragraaf 8 van hoofdstuk II, waarin de majoor terugdenkt aan de begintijd van zijn militaire loopbaan, wanneer hij in een buitenpost gestationeerd is, en paragraaf 3 en delen van paragraaf 4 van hoofdstuk IV

hebben kenmerken van een flashback, hoewel de chronologie door deze retroversies niet wezenlijk doorbroken wordt en fabel en sujet, *grosso modo*, samenvallen.

Het verhaal wordt als gezegd discontinu verteld en hoe verder het verhaal vordert, hoe groter de tijdsprongen, hoe langer de hiaten. Op bladzijde 514 bijvoorbeeld markeert de witregel een hiaat van 3 jaar en op pagina 518 ook. Tussen paragraaf zes en zeven van hoofdstuk IV vindt een tijdsprong van enkele maanden plaats. De grootste hiaat is te vinden tussen hoofdstuk IV en V, namelijk ongeveer twee decennia. De vertelde tijd omvat daarmee ongeveer 30 jaar: Lina wordt door de majoor meegenomen als ze ongeveer negen jaar is en aan het eind van het verhaal is zij ongeveer veertig. De verteltijd bedraagt 639 pagina's. Versnellingen vinden vooral plaats in de vorm van hiaten, buiten paragraaf 3 en (delen van) 4 waarin sprake is van *Raffung*, omdat een langere periode in het leven van de Dirigent in relatief weinig bladzijden wordt verteld. De gedeelten lijken enigszins buiten het tijdverloop te staan, alsof er een pauze plaatsvindt.

In de eerste twee hoofdstukken wordt de onvoltooid verleden tijd gehanteerd. Vanaf hoofdstuk drie wordt er op de onvoltooid tegenwoordige tijd overgegaan. Dit zou een indicatie voor het vertel-nu kunnen zijn, maar dit moment is moeilijk te duiden in deze roman. Over de historische tijd kan slechts moeizaam een exacte uitspraak worden gedaan. De tekst lijkt zich in een weinig specifiek heden of tamelijk nabij verleden af te spelen.

5.3 Ruimte

De ruimte in *Onze oom* is niet exact geografisch te duiden. Op basis van de aard van het beschreven terrorisme dringt Peru zich op, maar dit vermoeden wordt nergens in de tekst expliciet bevestigd.

In ruimtelijk opzicht is de juxtapositie van stad en platteland van belang. De stad is de habitat van de staat, met de bourgeoisie als vertegenwoordiger en Anthony als specifieke belichaming. Zijn huis met zwembad is symbolisch voor de bourgeoisie – 'Dan zijn er de zonen en dochters van de bourgeoisie [...] in de buitenwijken van de grote steden [...] in iedere tuin een zwembad' (Grunberg, 2008, p. 546). Het dorp in de bergen, het domein van de indianen, waar de majoor berecht wordt, steekt daartegen af doordat het water dat daar te vinden is, regenwater is en voornamelijk zorgt voor modderstromen (Grunberg, pp. 336-337).

Een plek van transformatie voor Lina is de mijn. Deze fungeert als een belangenruimte op een aantal niveaus. De mijn heeft een symbolische functie in de verwijzing naar de Hades, de onderwereld, het dodenrijk, en aangezien Lina zichzelf als een dode identificeert, omdat zij zich ten onrechte gerepresenteerd zag op een dodenlijst in de krant (Grunberg, 2008, p. 520), vertoont zij een karakteristieke semantische overeenkomst met het dodenrijk van de mijn. Vanuit een ander perspectief is de mijn het domein van haar transformatie van meisje tot vrouw. In de mijn ontwikkelt haar boezem zich (Grunberg, 2008, p. 566) en wordt zij bevrucht (Grunberg, 2008, p. 591-592). De mijn is Lina's 'terrein', 'zij is er heer en meester', terwijl 'de schacht [...] te klein [is] voor de man' (Grunberg, 2008, p. 584) en 'de schacht benadeelt mannen' (Grunberg, 2008, p. 586). Daarmee vertegenwoordigt de mijn twee tegengestelde grootheden: dood en (ontluikende) vruchtbaarheid.

Leven en dood komen in het onderaardse samen; 'Dood zijt gij en dood zult gij baren' (Grunberg, 2008, p. 590) is het oxymoron dat die notie vertaalt. De mijn is een ondergrondse plek waar Karl, het kind van Lina en de Dirigent, verwekt wordt en het is eveneens een ondergrondse plek, een kelder, een 'schuilplaats' waar Karl door toedoen van Lina om het leven komt (Grunberg, 2008, p. 625-626). Het motief waarin deze ruimtelijke symboliek kan worden ondergebracht wordt hieronder in paragraaf 5.5 besproken.

5.4 Vertelperspectief

Er is sprake van een meervoudig personaal perspectief. Er zitten auctoriaal aandoende elementen in de tekst, zoals op vertellerscommentaar lijkende algemene constatering, maar die constatering verlaten niet het 'ideologische' of moreel-cognitieve kader van het personage bij wie het perspectief ligt. De personages van wie de gedachten binnen het personaal perspectief beschreven worden, zijn (in aflopende hoeveelheid verteltijd): de majoor, Lina, Paloma, de Dirigent, de huishoudster en de luitenant-generaal.

5.5 Motieven

Titels zijn paratekstuele elementen die een aanwijzing kunnen geven voor de thematiek van een verhaal. De titel van de roman die in dit gedeelte van het onderzoek centraal staat, is 'Onze oom'. Buiten dat 'onze oom' als concept, als instantie, binnen de roman op verschillende manieren gestalte of invulling krijgt, refereert de term intertekstueel aan het 'onze vader', het gebed dat centraal staat in de christelijke, kerkelijke traditie en waarin 'onze vader' verwijst naar God. In de

tekst heeft er echter een verschuiving plaatsgevonden; er is een transpositie van de naam van de vader, naar de oom. Op de implicatie van die verschuiving wordt hieronder ingegaan.²³

In de roman vervult ‘onze oom’ als gezegd meerdere rollen waarvan er sommige een religieuze en andere een seculiere strekking hebben en die hieronder, de volgorde van de verschijningsvormen in de tekst volgend, toegelicht zullen worden.

De eerste hoedanigheid waarin ‘onze oom’ wordt opgevoerd, treedt op in de context van Anthony’s loyaliteit, die zijn vader en zijn werkgever geldt, maar ‘bovenal [...] de staat’. Die loyaliteitsverhouding wordt daarna in de volgende termen omschreven: ‘De staat was als een geliefd familielid, de staat was als een oom voor hem’ (Grunberg, 2008, p. 16). In die formulering openbaart zich een abstract motief, dat, engszins op de zaken vooruitlopend, te maken heeft met de rekbare schaalgrootte van intimiteitsrelaties – dat wil in dit geval zeggen: de wijze waarop de staat, als afstandelijke macro-maatschappelijke instantie, wordt omschreven in termen van en ervaren op het intieme microniveau van de familiebanden – waaraan hieronder meer aandacht wordt besteed, nadat de verschillende gestalten van ‘onze oom’ verder geschetst zijn.

Degene in wiens ervaring de staat als een oom functioneert, is Anthony en die verhouding wordt nader toegelicht in een monoloog die hij aan Lina richt:

Ik heb de staat gediend [...]. Ik heb het leger gediend. [...] Ik weet dat wij niet zonder de staat kunnen. Wij zouden wormen zijn zonder de staat. De staat is als een geliefd familielid en wie het op hem gemunt heeft, heeft het op mij gemunt. Zeker geen enkele staat is perfect, ook de onze niet. Maar onvoorwaardelijk heb ik staat en leger gediend, want voor staat en leger is alleen onvoorwaardelijke liefde acceptabele liefde (Grunberg, 2008, p. 159).

De staat treedt hier wederom op als familielid, aan wie bovendien het type liefde toekomt dat aan familieleden, of een godheid, behoort: ‘onvoorwaardelijke liefde’, waarmee de seculiere staat in termen van religieuze toewijding, van devotie beschreven wordt. De implicatie is dat de staat als een religie is die om absolute toewijding, of ‘onvoorwaardelijke liefde’, vraagt.

Als gezegd treedt ‘onze oom’ ook op in andere hoedanigheden. Wanneer de majoor eerder in zijn militaire loopbaan, voordat hij de rang van majoor behaalde, gestationeerd is in een afgelegen controlepost wordt de tweede manifestatie van ‘de oom’ door de medesoldaat met wie hij in de buitenpost een ‘klein gezin’ (Grunberg, 2008, p. 278) vormt²⁴, als volgt omschreven:

---

²³ Frappant is daarbij ook dat in het ‘Onze Vader’ de godheid om ‘het dagelijks brood’ gevraagd wordt en om ‘schuld te vergeven’, terwijl ‘Onze Oom’ de mens straft als die hem niet genoeg voedt.

²⁴ De suggestie van een homoseksuele betrekking tussen beide is meer dan latent aanwezig.

De oom is overal [...] De oom is deze vlakte, de oom is de berg, de oom is de grond onder je voeten, het bord dat je net op de grond hebt gezet, hij is er altijd. Als je hem te eten geeft, is hij goed voor je, maar als je hem niet meer voedt, zal hij je vernietigen (Grunberg, 2008, p. 282).

Deze pantheïstische goddelijke aanwezigheid wordt later omschreven als ‘een god voor hen die door de beschaving waren vergeten’ (Grunberg, 2008, p. 283), waarmee deze invulling van ‘onze oom’ – godheid als natuur voor ‘onbeschaafden’ - in contrast komt te staan tot de eerdere invulling – culturele instantie als godheid voor de ‘beschaafden’ (of de ‘loyalen’).

De derde manifestatie van onze oom die expliciet aan bod komt is de – beeltenis van de – godheid in de mijn, die overeenkomsten vertoont met de pantheïstische voorgaande versie. Ook deze mijngod, die geen god is – ‘[H]ier kan God niet komen. Hier kan hij ons niet zien. In de mijn heerst onze oom’ (Grunberg, 2008, p. 480) – dient ‘gevoed’ te worden en vertoont dezelfde vernietigingsdrang wanneer dat niet gebeurt: ‘als je hem dat [wat hij nodig heeft] niet geeft, kan hij gevaarlijk worden. Dan zal hij je vernietigen’ (Grunberg, 2008, p. 482).

In alle gevallen leidt trouw aan de goddelijke of godgelijke instantie niet tot een vrijwaring van de destructieve krachten in het leven: De majoor die de staat tot godheid heeft verheven, sterft eenzaam en in vergetelheid; Anthony’s medesoldaat in de buitenpost, die de pantheïstische ‘oom’ toegewijd is, wordt door een auto overreden en verliest zijn benen; Lina die de (*effigy* van) de oom van de onderwereld van de mijn dient, verliest haar kind, Karl, door eigen toedoen tijdens een inval in een (in het licht van wat er plaatsvindt, ironisch genaamd) safe house waar zij dan verblijft.

Daarmee dient zich een abstract motief aan dat aan ‘onze oom’, die als een leidmotief in verschillende incarnaties in de tekst opdoemt, gekoppeld kan worden, namelijk de ethiek van loyaliteit of van toewijding. De implicatie is dat loyaliteit en toewijding geen deugden *an sich* zijn, ook al dragen zij positieve connotaties, maar bezien moeten worden in de context van de instantie waaraan de loyaliteit geschonken wordt²⁵ en dat er klein- en grootschalige misère voortkomt uit de adoptie van een ethiek van een instantie met absolutistische pretenties.

Die instantie is in dit geval getypeerd als ‘onze oom’, waarbij, zoals hierboven al werd beweerd, een verschuiving (in relatie) heeft plaatsgevonden van vader naar oom, van een instantie die (zonder daar waardeoordelen aan te verbinden) in natuurlijke zin de opvoedkundige rol van

---

²⁵ Die situationele bepaaldheid, die relatieve en niet-essentialistische opvatting van deugdzaamheid, blijkt bijvoorbeeld ook uit de wijze waarop Lina een ‘microkrediet’ inzet om haar wapenhandel op te starten (Grunberg, 2008, p. 632).

ethisch richtsnoer vervult naar een ander, een oom en ‘niet elke oom kon opvoeden’ (Grunberg, 2008, p. 29). De verschuiving suggereert de verering van valse *Stellvertreters*, van afgoden, antithetisch in uitingvorm – hierboven is al gewezen op de tegenstellingen ‘beschaafd-onbeschaafd’ en seculier en religieus, maar eender in essentie, een eenheid der tegendelen.

Die afgoden, over wier opvoeding ‘gruwelijke verhalen’ de ronde doen (Grunberg, 2008, p. 29), vertegenwoordigen een ethiek van een twijfelachtig kaliber. De staat is verantwoordelijk voor het ‘vernietigen’ van de mensen waarvan een dreiging verondersteld wordt (Grunberg, 2008, p. 159) en als zoenoffer aan de andere afgod worden, naar verluidt, bij bouwwerkzaamheden zwervers levend in het cement begraven (Grunberg, 2008, p. 635).

In naam van de afgoden wordt kwaad verricht en omdat de afgod, te groot, te abstract, te virtueel is, moet iets kleiner en tastbaarder boeten voor die onrechtvaardigheid, een representant, een vertegenwoordiger. Het mechanisme van de representatie is een abstract motief dat op verschillende manieren in de tekst tot uiting komt – de pop in de mijn, de levensgrote poppen van Carlotta – maar in de meest pregnante vorm in het proces van de majoor, waarbij hij, in een synecdoche van schuld, veroordeeld wordt als ‘hoogste vertegenwoordiger van de staat’ (die de dorpingen te zien krijgen) voor het kwaad dat de staat heeft aangericht (Grunberg, 2008, p. 368).

De veruitwendiging van persoonlijke verantwoordelijkheid naar een externe instantie wordt door Komen en Van der Pligt geduid in het kader van rechtvaardigingsprocessen (2011, p. 197). De staat, en het leger als orgaan van de staat, vertegenwoordigen voor Anthony een ‘hogere macht’ bij wie de verantwoordelijkheid gelegd kan worden. Hij gelooft in de ‘onverbidelijke rechtvaardiging van de hiërarchie’ (Grunberg, 2008, p. 299). De staatsterreur – Schmidts definitie van terrorisme sluit de staat immers niet uit als instantie die tot terreur in staat is - en de retorische rechtvaardiging daarvan gehoorzamen een polariserende ‘psycho-logica’ in Whittakers termen (2001, p. 22), die alleen geldigheid heeft binnen de groep die die staat als legitieme autoriteit accepteert. De rechtvaardiging die de majoor, ‘de vijand van het volk’ (Grunberg, 2008, p. 346) opvoert, een appel geformuleerd in termen van de ethiek van de hiërarchie die in dienst staat van de staat, wordt door de dorpsbewoners, ‘de vijanden van de staat’ (Grunberg, 2008: p. 368), verworpen.

De terminologisch en inhoudelijk antithetische juxtapositie van ‘vijand van het volk’ en ‘vijand van de staat’ duidt op het polariserende ‘wij-zij’-denken, dat als *stepping stone* tot geweld kan dienen, en dat bovendien kenmerkend is voor de “special” internal language’ waarmee geweld dat wordt ingezet, gerationaliseerd wordt (Horgan, 2006, p. 138).

5.6 Actanten/ personages

In *Onze oom* is als gezegd sprake van een meervoudig perspectief. Er zijn passages waarin het perspectief de binnenwereld van Paloma en van de huishoudster blootlegt, maar het grootste deel van de tekst ligt de focus, of om visuele termen te vermijden, richt de vertelling zich overwegend op het perspectief van de majoor, de Dirigent en Lina²⁶. Die drie personages zullen in dit onderdeel van de analyse centraal staan, overigens niet uitsluitend omwille van hun dominante narratieve aanwezigheid, maar met name omdat deze personages in meer of mindere mate verknoopt zijn geraakt met uitingen van en vooral deelname aan (staats)terreur. Voordat de karakterisering van de majoor, de Dirigent en Lina als personages plaatsvindt, worden zij hieronder besproken als actanten, waardoor de rollen die zij spelen en de verhouding waarin zij tot elkaar staan op geschiedenisniveau verhelderd wordt.

Lina wordt door Anthony meegenomen om in zijn gezin als substituutdochter te dienen, om de lacune, die door de onwelriekende potpourri van onvruchtbaarheid, verlangen naar een nageslacht en verwijt het huishouden van de majoor domineert, te vullen. In die constellatie is Lina een object, dat in de beleving van de majoor de kindrol zou kunnen vervullen. De majoor speelt een subjectrol in deze constellatie; zender is het gevoel van onvermogen om Paloma een kind te schenken, gekoppeld aan Anthony's verantwoordelijkheidsethos, helper is de korporaal die het vuur opent op Lina's ouders en ontvanger is Anthony zelf, die zich verbeeldt dat hij met Lina in een behoefte van Paloma voorziet en Paloma een ontvangersrol toedenkt, waar zij eigenlijk een tegenstander is.

Die constellatie wordt een terugkerende factor in de geschiedenislaag van *Onze oom* als het gaat om de rol van Lina. Het mechanisme dat er zich een verandering in omstandigheden aandient waarin Lina als object door andere actanten, oudere mannen, die de subjectrol innemen, wordt meegenomen, herhaalt zich meermaals, waarbij Lina eerst deel uitmaakt van een gezin waarin zij in de mijn wordt ingezet en later door de Dirigent geronseld en verleid wordt om deel uit te maken van zijn revolutionaire beweging – een revolutionaire beweging die ook een seksuele beweging is, aangezien '[a]lle revolutie [...] ook een seksuele revolutie is' (Grunberg, 2008, p. 542). Aan het eind van de roman wordt dit stramien doorbroken en is Lina 'haar eigen vrouw',

---

²⁶ Dat is ook de volgorde waarin zij besproken worden. Die keuze heeft te maken met het formele aspect dat de roman opent met het perspectief van Antony, de majoor, en eindigt met dat Lina en daarnaast vertoont de relatie tot terreur/ terrorisme in het geval van de majoor en de dirigent parallellen, die in contrast staan met de wijze waarop Lina's lot aan (het faciliteren van) terreur verbonden wordt.

hoewel ook daar op basis van haar eigen evaluaties op valt af te dingen, waarop hieronder verder zal worden ingegaan.

De conceptuele openheid van het actantueel model maakt echter ook een andere lezing van de verhoudingen mogelijk, waarin Lina wel een subjectrol vertolkt en waarin haar doel, het object, overleven is. In die opvatting is haar ‘talent’ een helper, net als de majoor en later de Dirigent. De zender is een intrinsieke overlevingsdrang en Lina dient tevens als ontvanger. Tegenstander zou in Lina’s termen de wrok van een ondervoede ‘onze oom’ kunnen zijn of in meer algemene termen bedreigende factoren, bijvoorbeeld in de tastbare manifestatie van de soldaten die tijdens haar verblijf het *safe house* binnendringen.

Zowel de majoor als de Dirigent manoeuvreren Lina in een objectrol, hoewel de kiemcel van hun affectie, voor zover die term van toepassing is, die als zender optreedt, voor beide actanten verschilt: voor de eerste is die (deels) op vaderlijk gevoelens, en voor de tweede is die (grotendeels) op lust gebaseerd, maakt hun verhouding tot Lina deel uit van dezelfde dynamiek. Er is nog een overeenkomst tussen beide actanten aan te wijzen, namelijk als het gaat om hun verhouding tot hun plichtuitoefening. Het woord plicht suggereert al een subordiatie van de uitvoerder ten opzichte van de taak en beide actanten staan in dienst van een groter goed – of kwaad, afhankelijk van het perspectief – dat dient als zender en ontvanger; op de *differentia specifica* van die verhouding, wordt hieronder in de analyse van de personages, waarbij respectievelijk de majoor, de Dirigent en Lina aan bod zullen komen, verder ingegaan.

De majoor en de Dirigent

De majoor, of Anthony, is een personage dat de wetten van leger en staat – zoals hierboven al betoogd is, in absolute zin – aanhangt; hij is een ‘instrument in handen van de politiek’ (Grunberg, 2008, p. 327). Zijn verantwoordelijkheid geldt de staat en de staat beschouwt hij als hoeder van de beschaving. ‘Verantwoordelijkheid’ en ‘beschaving’ zijn termen die centraal staan in het ethisch discours en het ethos van de majoor.

Staat en leger beschouwt de majoor als instrumenten in dienst van de beschaving: ‘Zonder staat – en dus zonder leger – zouden wij allemaal beesten zijn’ en ‘[h]et is uiteindelijk de staat, die ons van de dieren onderscheidt’ (Grunberg, 2008, p. 367). De majoor beschouwt zichzelf als een ‘handelsreiziger in beschaving’ en het ‘bezorgen van beschaving’ is een ‘ideaal’ dat volgens de majoor gericht is op een ‘betere toekomst’ om te ‘ontwikkelen, verbeteren’ (Grunberg, 2008, p. 259). Dit idioom van ‘ontwikkeling’ en ‘verbetering’ doet denken aan het imperialistisch discours waar marxistisch geïnspireerde terroristenbewegingen als *Tupac Amaru* en *Sendero Luminoso* tegen

gekant zijn en ook McAllister en Schmid koppelen het terrorisme van de derde golf expliciet aan een reactie tegen manifestaties van “Western (neo-)imperialism” (2013, p. 230).

Het beschavingsideaal beschouwt de majoor bovendien als een heroïsche onderneming: ‘Was waarachtig heldendom niet hetzelfde als sneuvelen tijdens het verspreiden van beschaving?’ (Grunberg, 2008, p. 259). Anthony’s opvatting van heldendom wortelt in de Franse Revolutie, waarbij hij Napoleon als voorbeeld heeft: ‘Toen hij zestien was begon hij over Napoleon te lezen. [...] [H]ij had gedacht: wat Napoleon kon, kan ik ook.’ (Grunberg, 2008, p. 153). Aan die geëxalteerde opvatting van heldendom kleeft voor de majoor geen ironie (Grunberg, 2008, p. 153). De ironie van een andere orde wil wel dat de majoor die als heroïsch ijkpunt een historisch icoon heeft, denkt dat ‘de geschiedenis aan [z]ijn kant zal staan (Grunberg, 2008, p. 372), terwijl hij gestraft wordt door vergeten te worden.

De utopische inborst van Anthony’s beschavingsidealen, de gerichtheid op de toekomst – ‘Wij geloven in vrijheid, wij geloven in de toekomst’ (Grunberg, 2008, p. 192) - slaat bovendien, zoals hierboven bij de motieven ook al beargumenteerd werd, een brug naar de vijand die hij in naam van die beschaving bestrijdt en die belichaamd wordt door de Dirigent, die ‘alleen nog een toekomst’ wenst te hebben (Grunberg, 2008, p. 545) en ‘volstrekt utopisch’ is (Grunberg, 2008, p. 547). De majoor en de Dirigent vertonen nog meer al dan niet contrasterende analogieën, waaronder ook hun *analogous names*. Beiden nemen bovendien Lina onder hun hoede en wederzijds belichamen ze voor elkaar de instantie die ze bestrijden; waar de Dirigent de destructie van de bourgeoisie predikt, vertegenwoordigt de majoor die bourgeoisie met zijn zwembad, zijn beschavingsdiscours dat wortelt in het ‘project’ van de moderniteit en met zijn referenties aan Napoleon en Verlichtingsidealen als vrijheid, maar daar houden de overeenkomsten en de diametrale contrasten niet op.

Een van de parallellen uit zich in intertekstuele referenties en heeft te maken met de verantwoordelijkheidsopvatting van de majoor. In zijn van weinig inleving getuigende pleidooi tijdens zijn publieke berechting geeft de majoor blijk van een sterk gecompartmenteerde opvatting van moraal en verantwoordelijkheid: ‘Mijn verantwoordelijkheid voor de gearresteerde individuen [...] hield op zodra ik de individuen afleverde in de verhoorfaciliteiten’. In zijn opvatting vertoont zijn taakuitvoering de ethische neutraliteit van de logistiek: ‘Feitelijk runde ik een transportbedrijf’ (Grunberg 2008, p. 331) en was hij bezig werkzaamheden uit te voeren op een zo ‘professioneel’ en ‘voor alle betrokken partijen zo correct mogelijke wijze’ (Grunberg, 2008, p. 367). Hiermee vertoont de majoor overeenkomsten met Eichmann, die een spilfunctie

innam in het ontwerp van de infrastructuur van de Duitse vernietigingsindustrie van de Holocaust²⁷.

Met die intertekstuele connectie tot Eichmann en, metonymisch, met de Holocaust openbaart zich een zesde analogie tussen de majoor en de Dirigent al vertoont die de vluchtigheid van de spraak; een overeenkomst die zicht toont wanneer de Dirigent tegen Lina zegt: ‘Deze wereld behoort hen toe die bereid zijn zich te branden, die bereid zijn het *brandoffer* [cursivering door mij, BG] te brengen’ (Grunberg, 2008, p. 595). Met die specifieke term wordt gerefereerd aan de holocaust, wat brandoffer betekent.

Een laatste parallel die te maken heeft met het motief dat hierboven als eenheid der tegendelen getypeerd is, uit zich in een contrast in seksualiteit. De majoor streeft als gezegd een ideaal van heldhaftigheid na, dat dient om een ‘allesdoordringende schaamte [...] die de afwezigheid van heldendom opriep’ uit te doven (Grunberg, 2008, p. 153). Het leger biedt een kans om dat heldendom te verwerklijken en de schaamte te bezweren, maar de schaamte van de majoor kent nog een ander aspect: ‘het [uniform] hielp hem zijn teelballen te vergeten’ (Grunberg, 2008, p. 107). Die schaamte, die in zijn teelballen huist, ervaart de majoor als een ‘dagelijkse schaamte waaraan hij gewend was geraakt als aan zijn eigen lichaam met zijn verrotte zaad’ (Grunberg, 2008, p. 170). Doordat de majoor onvruchtbaar is, verliest hij de ‘oorlog thuis’ en dat doet hem vermoeden dat hij ‘een mislukking was. [...] dat hij zijn vrouw niet gelukkig zou maken’, omdat zijn vrouw een (biologisch) kind van hem (of een ander) wil hebben.

Hierboven is betoogd dat er uit de tekst een motief af te leiden is, dat te maken heeft met metonymische, op synecdoche gebaseerde relaties waarbij de schuld op de schouders van de vertegenwoordiger valt. In de tekst spelen echter niet alleen die metonymische relaties een rol, naast dat syntagma van de schuld, worden ook paradigmatische gelijkenissen ingezet om betekenis te genereren. Hierboven is dat al betoogd in relatie tot de verschijningsvormen van ‘onze oom’ en de overeenkomsten en contrasten die een analogierelatie tussen de majoor en de Dirigent mogelijk maken. Met de term ‘de oorlog thuis’, dat in de tekst als leidmotief fungeert, kan iets soortgelijks aangetoond worden, wat hierboven werd aangeduid als ‘eenheid der tegendelen’ en de verbondenheid, de gelijkenisrelaties, tussen antithetische dynamieken en instanties met een compleet verschillende orde van grootte.

---

²⁷ In Arendts *Eichmann in Jerusalem; De banaliteit van het kwaad* zijn een aantal pregnante overeenkomsten tussen Anthony en Eichmann te vinden, waaronder onder andere het gevoel van schuldeloosheid (2005, p. 207), de plichtsbetrachting als verweer (2005, p. 239) en de wil die plicht beter uit te voeren dan verwacht wordt (2005, p. 240-241). Een verder gaande en verregaande intertekstuele beschouwing valt buiten het bereik van dit onderzoek. Puur gebaseerd op wat ik mij ervan herinner, zijn er ook parallellen met Mulisch’ *De zaak 40/61* (1962).

De oorlog thuis verliest de majoor door zijn onvruchtbaarheid; die onvruchtbaarheid (oorlog op microniveau) wordt echter ook aan grootschaliger instanties gekoppeld, 'een verrotte politiek, een verrot leger, verrot zaad' (Grunberg, 2008: p. 28). Wanneer de majoor en Paloma seks hebben, wordt het 'wapen' van de majoor 'stijver, het werd wat het zijn moest: een doorgeladen wapen' en is Paloma 'gereed, zoals het afweergeschut in gereedheid werd gebracht' (Grunberg, 2008, p. 218). In de metaforiek, langs de as der selectie, worden kortom grenzen tussen semantisch contrasterende velden opgeheven. Dat mechanisme maakt het uiteindelijk ook mogelijk dat liefde als een commando kan worden opgevat: 'Als je kunt doden op commando, dan kun je ook liefhebben op commando' (Grunberg, 2008, p. 155).

De seksualiteit van de Dirigent is van een andere orde dan die van de majoor; hij is vruchtbaar en promiscue en laat een spoor van nageslacht na. De Dirigent begon ooit als dichter, maar nu dirigeert hij de revolutie als 'een opera, een door hem te regisseren monsterproductie', in vergelijking waarmee de poëzie slechts 'een saai spel is' en de literatuur een 'placebo' (Grunberg, 2008, p. 555). Hiermee openbaart zich een poëticaal moment in de tekst.

De roman en de poëzie dragen 'de moraal van de bourgeoisie', uit; 'op papier wordt alles een metafoer en een metafoer kan geen passie zijn' (Grunberg, 2008, p. 540). Wat wel passie is, is de revolutie die hij orkestreert, want '[a]lle revolutie is ook een seksuele revolutie' (Grunberg, 2008, p. 542). En daarmee is een belangrijke drijfveer van de Dirigent ontmaskerd: waar de majoor gedoemd werd door een gemankeerde seksualiteit, wordt de Dirigent door zijn libido in de armen van de revolutie gedreven. De drift van de dirigent is mannelijk (Grunberg, 2008, p. 543) en agressief (Grunberg, 2008, p. 541) en zijn instrument is de taal. Niet de vrijblijvende metaforiek van de poëzie, maar de opzweepende retoriek van de revolutie waarmee hij het publiek voor zijn zaak weet te winnen, 'elektriseert', wat is 'alsof hij de liefde bedrijft met de toehoorders', een '[g]emeenschap met de massa' die 'zoveel intenser is dan seks met de eenling' (Grunberg, 2008, p. 560).

Maar, in lijn met het eerder benoemde patroon van inwisselbare uitersten, is het niet de liefde, maar de haat die de Dirigent 'voortdrijft', 'vertwijfelde haat', die ook liefde is, maar dan de 'overtreffende trap van de liefde' (Grunberg, 2008, p. 547). Haat als drijfveer, zonder de ingebakken keerzijde van de liefde, wordt door Reich als motivering voor terrorisme benoemd (2008, p. 530).

De dirigent is de 'ideoloog' en de 'politiek leider' (Grunberg, 2008, p. 560) van een organisatie met een 'poëtische naam'. Hiermee wordt gerefereerd aan Sendero Luminoso en 'Presidente Gonzalo', Abimael Guzman, die net als de Dirigent onder zijn *nom de guerre* bekend stond. Die

overeenkomsten zijn er slechts enkele van een reeks parallellen tussen fictie en de situatie in Peru. Hieronder worden ze in kaart gebracht.

Martin omschrijft de ideologie van Sendero, de facto de ideologie van Guzman, als ‘een hybride [...] van radicaal maoïsme, marxisme en ‘native Indian traditionalism that championed Peru’s Quecha-speaking Incans and mixed race mestizos’ (2006, p. 237), terwijl de dirigent zijn leer omschrijft als ‘een amalgaam [...] van talloze andere leren’ (Grunberg, 2008, p. 547). Net als bij Guzman zit er een sterk etnisch element in die leer van de Dirigent, die indiaan wil zijn, die zichzelf ziet als de ‘wil’ van een ‘gebroken volk’ (Grunberg, 2008, p. 550), maar om die wil te kunnen zijn, moet hij ‘afstand [...] doen van zijn kleur’ (Grunberg, 2008, p. 546).

Zijn eigen kleur is de kleur van de geprivilegieerden, maar zijn ziel is die van een indiaan (Grunberg, 2008, p. 546). De geprivilegieerden zijn de vertegenwoordigers van de bourgeoisie die ‘verslaafd zijn aan de pornografie van het geweld’ en het ‘object van hun verslaving’ wordt door de Dirigent en zijn organisatie naar de habitat van de bourgeoisie gebracht: ‘de steden en hun voorsteden’ (Grunberg, 2008, p. 554). Door die inzet van geweld tegen ‘zij die meenden dat de geschiedenis was afgelopen’²⁸ wil hij ‘de staat dwingen zijn ware, onderdrukkende en gruwelijke gezicht [...], zijn leegte, die tot in de uithoeken van de samenleving is doorgedrongen’ laten tonen (Grunberg, 2008, p. 555). Die strategie van geweld om represailles van overheidswege te ontlokken, is geënt op de doctrine van de Russische anarchisten van de eerste golf (Rapoport, 2004, p. 50) en daarnaast is de retorica van de Dirigent doordrongen van links *angebacht* idioom: ‘De bourgeoisie consumeert deze pornografie van het geweld [...]. Welnu, wij zullen ze deelgenoot maken het productieproces’ (Grunberg, 2008, p. 555).

Daarnaast zijn er meerdere elementen die binnen Kaplans sjabloon van etnisch geweld passen: De dirigent wordt omschreven als een ‘mythe’ (Grunberg, 2008, p. 575) wat overeenkomt met de ‘charismatic leadership patterns’; etnisch terrorisme is gericht op een utopia en de Dirigent is ‘volstrekt utopisch’ (Grunberg, 2008, p. 547); er is een ‘emphasis on women’: ‘Vrouwen zijn belangrijk in de organisatie’, hetgeen ook door Rapoport als kenmerkend voor derdegolfs links terrorisme wordt geacht (Rapoport, 2004, p. 56).

Net als Guzman is de Dirigent begonnen als docent aan een universiteit, maar in hun afkomst verschillen feitelijke en de fictionele biografie. Daarmee zijn er raakvlakken van intertekst; teksten die een repousoir van betekenis kunnen vormen voor de tekst, maar de relatie is, net als de

---

²⁸ Waarmee verwezen wordt naar Fukuyama’s *The End of History and the Last Man* (1992) waarin het Westers democratisch model als een eindpunt van het project van de moderniteit wordt gepostuleerd en waarmee de Dirigent lijnrecht tegenover de majoor plaatsneemt.

relatie tussen Eichmann(s proces) en (het proces van) de majoor, niet die van een volledige betekenisoverdracht.

Lina (en nog een beetje Dirigent)

Hierboven zijn bij de bespreking drie ‘ooms’ ontmaskerd als valse goden. Als de Dirigent in de mijn is, het domein van Lina, ontpopt deze zich als de vierde afgod: ‘Ik ben je oom [...] De revolutie is onze oom’ (Grunberg, 2008, p. 580). En aangezien elke revolutie seksueel is, is de ‘taal van onze oom [...] de taal van de liefde’ (Grunberg, 2008, p. 592).

Naar alle waarschijnlijkheid raakt Lina in de mijn zwanger van de Dirigent en in ieder geval wordt zij door hem meegenomen, waarmee de Dirigent de laatste man in een patroon is dat ingezet werd door de majoor: ‘Ze wordt weer meegenomen. Het is al eerder gebeurd. Mensen nemen haar voortdurend mee. [...] Misschien houdt het nooit meer op, misschien zal ze tot het eind van haar leven steeds weer worden meegenomen’ (Grunberg, 2008, p. 582).

Dat is echter niet het geval, hoewel de Dirigent wel verbonden is met de genese van het talent dat Lina naar haar eindbestemming brengt. Na het winnen van de missverkiezing wordt haar talent om te schieten ontdekt (Grunberg, 2008, p. 570) en ‘Wie kon schieten, kon alles’ (Grunberg, 2008, p. 583).

Het belang van een talent ontdekt Lina als ze het huis van de majoor verlaten heeft en met de zwerfkinderen optrekt, die haar adviseren ‘snel iets’ te ‘worden’ om het te kunnen redden op de straat (Grunberg, 2008, p. 418). ‘Iets worden’ betekent in die context een talent te ontwikkelen dat je definieert en dat je te gelde moet kunnen maken, want geld is een voorwaarde om voort te kunnen bestaan. Het kleine talent dat Lina daar in eerste instantie voor inzet, is zingen (Grunberg, 2008, p. 440).

Lina wordt na de episode met de Dirigent niet meer meegenomen door een ‘oom’, maar wel door het beroep dat haar heeft ‘uitgekozen’, het talent dat ‘was overgebleven van al haar talenten: ‘Ze kon goed wapens verkopen’ (Grunberg, 2008, p. 635) – een talent dat contigu is met haar talent als scherpshutter. Lina die tot twee maal toe een symbolische dood ondergaat, wordt door de journalist die haar bezoekt meermaals gevraagd naar de ethische implicaties van haar rol in die handel, maar Lina weigert zich in een apodictische positie te laten manoeuvreren: ‘Ik verkoop wapens [...] Zolang ik daar geld mee kan verdienen, zijn ze kennelijk nodig’ (Grunberg, 2008, p. 636). Daarmee raakt ze in een ontwijkende beweging de kern van haar talent: adaptatie, het pragmatische vermogen om zich aan te passen aan de situatie waarin ze zich bevindt.

‘Wat is ze allemaal niet geweest? Een nichtje, een dochtertje, een wees. En ze wordt nog een moeder’ (Grunberg, 2008, p. 602) en nu is ze wapenhandelaar, omdat Lina zich aanpast aan de omstandigheden. Dat is wat haar onderscheidt aan de twee ‘ooms’ die haar levensloop meebepaald hebben. Beiden verknoopten hun lot aan een hogere instantie, een doel, een richting, een *Weltanschauung*; een utopische toekomst; zij dienden hun wetten, de ethiek van de hiërarchie of de moraal van de revolutie, maar Lina is onafhankelijk en adaptief: ‘Soms wordt ze maanden, jaren niet meegenomen, maar dan gebeurt het weer. Daar kan ze mee leven, daarmee heeft ze leren leven’ (Grunberg, 2008, p. 583).

Lina is slachtoffer geworden van de staatsterreur, maar dat heeft niet als *catalyst* voor een toewijding tot terrorisme gefungeerd. Ze maakt deel uit van de organisatie van de Dirigent, omdat hij haar meenam, omdat dat opportuun was. Die fluïde, flexibele grondhouding, zonder moreel kompas, zonder richtsnoer, zonder imperatief, waarin Lina afhankelijk is van *the kindness of strangers* of van haar talent, maakt haar, enigszins paradoxaal, onafhankelijk: ‘Ze is van niemand. De gedachte voelt kil aan, maar gek genoeg ook sterk. Onafhankelijk. Niet machteloos, maar juist machtig.’ (Grunberg, 2008, p. 465).

6 Conclusies

Zowel in het *Aapje dat geluk pakt*, als in *Onze oom* zitten elementen die refereren aan een historische, buitentekstuele werkelijkheid, aan het diëgetische *Umfeld* van de lezer. In *Het aapje dat geluk pakt*, gebeurt dat explicieter dan in *Onze oom*. Tupac Amaru wordt in die eerste met name genoemd, de datum van de bloederige beëindiging van de gijzeling op de Japanse ambassade en de geografische omgeving waarin het verhaal zich afspeelt, de hoofdstad van Peru, Lima.

Met name door het inzetten van specifieke kenmerken van Sendero Luminoso en diens leider biedt onze oom ook heteronome openingen naar de werkelijkheid en in de representatie van terrorisme en de drijfveren die een persoon in de richting van haar politiek van geweld manoeuvreren, zijn er ook raakvlakken. Maar de verhouding tot die werkelijkheid is in beide romans alleszins niet eenduidig.

In *Het aapje dat geluk pakt* is het perspectief afgezwakt auctoriaal. Een auctoriaal perspectief schept de mogelijkheid om de verhaalwerkelijkheid ‘objectief’ weer te geven en personage van binnenuit te beschrijven, wat door Cohn ‘transparent minds’ wordt genoemd. Het brein van Warnke is echter allesbehalve transparant. Wie hij voorwendt te zijn, is niet wie hij is; zo wordt hij gedreven door seksuele fantasieën die hij uitwendig projecteert, maar de exacte aard en inhoud van die fantasieën komt de lezer niet te weten.

Warnke wendt zich tot terrorisme uit wat voor hem een daad van wraak is. Warnke geeft echter van meet af aan blijk van een gemankeerd zelfreflexief vermogen en zijn daad van zelf-en-anderopoffering is gebaseerd op een verkeerde waarneming. Zijn vader heeft zich voor de trein gegooid; Warnke is bang dat hij de zelfdestructieve krankzinnigheid geërfd heeft van zijn vader en aan het eind van het verhaal verkeert Warnke in een staat van een nogal idiosyncratische religieuze verwarring. Dat maakt dat de motivering van Warnke complex is, een veelvoud van factoren waarvan onmogelijk valt uit te maken welke dominant is en wat de exacte mengverhouding van invloeden is, die leidt tot de explosieve ontknoping.

Het verschil tussen *Het Aapje dat geluk pakt* en *Onze oom* schuilt, of openbaart zich, ook in het perspectief. In onze oom is er juist sprake perspectivische pluriformiteit; er is een vertelinstantie die minder verhult, minder achterhoudt, zich meer in de kaarten laat kijken. Door die veelvormige benadering kunnen we in de hoofden kijken van diametraal tegenovergestelde krachten: de vertegenwoordiger van de staat en van de instantie die met het vuur van de revolutie een ruilverkaveling van die staat wil afdwingen. Binnen de dichotomie van die elkaar tegenwerkende krachten blijkt echter een kern van wezenlijke overeenkomst schuil te gaan, waardoor de devotie tot een absolute moraal en schijnbare deugden als loyaliteit en bevlogenheid ontmaskerd worden. De mogelijkheid dat in een gepolariseerde wereld, waarin de ethiek belichaamd wordt door twijfelachtige afgoden, een houding van amoreel pragmatisme uitkomst kan bieden, dient zich aan, maar aan het eind van het verhaal wordt nog een stem ten tonele gevoerd die die conclusie problematiseert, die wijst op de consequenties van die opportunistische positie.

De suggestie is dat de (jonge)man die die stem vertolkt, schrijver is en daarmee krijgt de tekst aan het eind een metareflexief karakter dat in eerdere tekstgedeelten overigens ook optrad, omdat er nogal bespiegeld wordt op de slagkracht of de vleugellamheid van de taal. De man interviewt en maakt aantekeningen om dicht bij het gevaar, de vernietiging, de dood te komen. Allicht slaat dat in een zelfreflexief moment terug op de daad van het schrijven, een asymptoot van (tekstuele) representatie; op papier wordt alles immers een metafoor: het lijkt op wat het beschrijft, maar het is het niet. Wellicht is die toenadering, die gelijkenis, juist wat inzicht biedt.

7 Discussie

Het theoretisch kader gericht op terrorisme zou wellicht gedijen bij meer focus en een meer eenduidige framing van het verschijnsel terrorisme, waardoor er meer lijn in het onderzoek zou

komen. De analytische hoofdstukken hebben een zodanig interpretatief karakter dat de conclusie in hoofdstuk 6 wellicht schraal afsteekt. Een wat striktere scheiding zou aangewezen zijn.

Het vertelperspectief ten slotte, dat in Grunbergs werk een belangrijke rol speelt, zou in een ander onderzoek allicht meer specifieke aandacht kunnen krijgen.

Literatuurlijst

Arendt, H. (2017). *Eichmann in Jeruzalem: De banaliteit van het kwaad* (8^e druk). Amsterdam: Olympus.

Crenshaw-Hutchinson, M. (1972). The Concept of Revolutionary Terrorism. *The Journal of Conflict Resolution*, 16(3), 383-396. Geraadpleegd op 11 augustus 2018, van <http://links.jstor.org/sici?sici=0022-0027%28197209%2916%3A3%3C383%3ATCORT%3E2.0.CO%3B2-I>

Crenshaw, M. (2000). The Psychology of Terrorism: An Agenda for the 21st Century. *Political Psychology*, 2(2), 405-420 Geraadpleegd op 8 augustus 2018, van <https://onlinelibrary-wiley-com.proxy.library.uu.nl/doi/epdf/10.1111/0162-895X.00195>

De Graaf, B. (2012). *Gevaarlijke vrouwen: Tien militante vrouwen in het vizier*. Amsterdam: Boom.

Grunberg, A. (2004). *Het aapje dat geluk pakt*. Amsterdam: Magazijn De Bijenkorf BV.

Grunberg, A. (2009). *Kamermeisjes en soldaten*. Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga bv.

Grunberg, A. (2008). *Onze Oom* (3e druk). Amsterdam: Lebowski.

Harpham, G. G. (2002) Symbolic Terror. *Critical Inquiry*, 28(2), pp. 573-579.

Herman, L., & Vervaeck, B. (2002). *Vertelduivels* (2e druk). Nijmegen: Vantilt.

Horgan, J. (2006). *The Psychology of Terrorism* (2e druk). New York: Routledge.

Jenkins, B. M. (1987). The Future Course of International Terrorism. In: P. Wilkinson, & A. M. Stewart (Reds.), *Contemporary Research on Terrorism* (p. 583). Aberdeen: Aberdeen University Press.

Kaplan, J. (2008). Terrorism's Fifth Wave: a Theory, a Conundrum, and a Dilemma. *Perspectives on Terrorism*, 2(2). Geraadpleegd op 13 augustus 2018, van: <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/26/html>

Koomen, W., & Van der Pligt, J. (2011). *Polarisatie, radicalisering en terrorisme*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Lia, B. (2013). Appendix 4.2 Insights And Hypotheses on Causes of Terrorism Identified on the Basis of a Survey of the Literature on Terrorism. In A. P. Schmid (Red.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (pp. 276-279). New York: Routledge.

Manfred, J. (1999). More Aspects of Focalization: Refinements and Applications. In: J. Pier (Red.), *GRAAT: Revue des Groupes de Recherches Anglo-Américaines de L'Université François Rabelais de*

Tours 21 (pp. 85-110). Geraadpleegd op 11 augustus 2018, van <http://www.uni-koeln.de/~ame02/jahn99b.htm>

Martin, G. (2006). *Understanding Terrorism: Challenges, Perspectives, and Issues* (2e druk). California: Sage Publications, Inc.

McAllister, B., & Schmid, A. P. (2013). Theories of Terrorism. In A. P. Schmid (Red.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (pp. 201-275). New York: Routledge.

McCauley, C. (1991). Terrorism Research and Public Policy: An Overview. *Terrorism and Political Violence*, 3(1), 126-144.

Rapoport, D. C. (2004). The Four Waves of Terrorism. In A. K. Cronin & J. M. Ludes (Reds.), *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (pp. 46-73). Geraadpleegd op 8 augustus 2018, van <http://international.ucla.edu/media/files/Rapoport-Four-Waves-of-Modern-Terrorism.pdf>

Rassler, K., & Thompson, W. R. (2009). Looking for Waves of Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 21(1), 28-41

Reich, W. (2002). Understanding Terrorist Behavior. In I. Cronin (Red.), *Confronting Fear: A History of Terrorism* (pp. 516-536). New York: Thunder's Mouth Press.

Rimmon-Kenan, S. (1997). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics* (10e druk). London: Routledge.

Schmidt, A. P. (1993). Defining Terrorism: The Response Problem as a Definition Problem. In: A. P. Schmid, & R. D. Crelinsten (Reds.), *Western Responses to Terrorism* (pp. 7-13). London: Frank Cass.

Schmid, A. P. (2013). The Definition of Terrorism. In A. P. Schmid (Red.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (pp. 39-99). New York: Routledge.

Van Boven, E., & Dorleijn, G. (2015). *Literair Mechaniek* (3e herziene druk). Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Whittaker, D. J. (2001). *The Terrorism Reader*. London: Routledge.